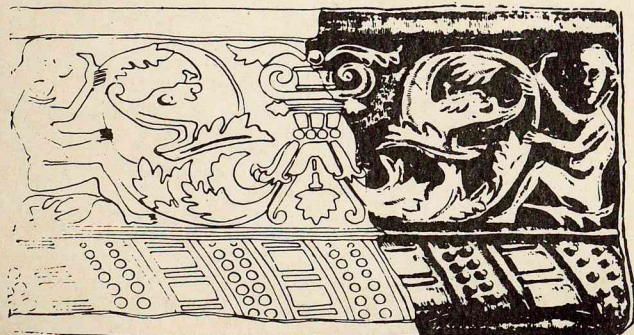
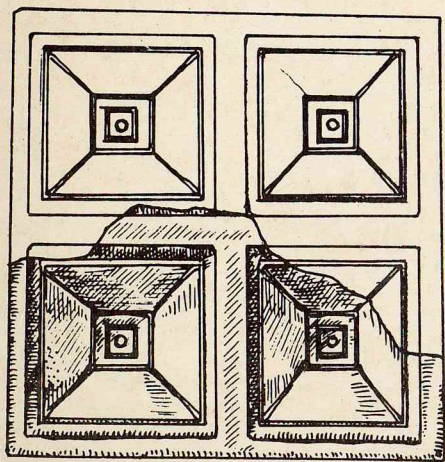
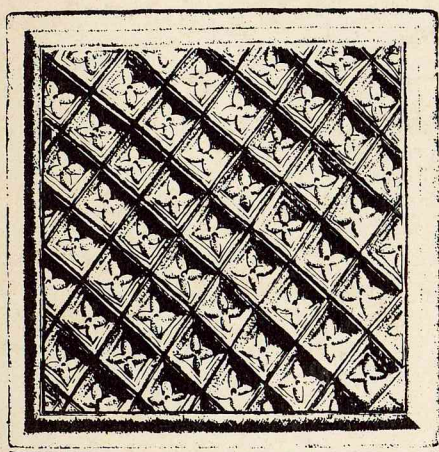

ARCHITEKTUROS PAMINKLAI

12

UDK 725.95+728.8:051.8+711.421(474.9)

A. ROIS OKSAS

NEO PIRMŲJŲ KAUNO MĖSTO SIENŲ IKI XIX AMŽIAUS GYNYBINIŲ ĮRENGINIŲ

ARCHITEKTUROS PAMINKLAI

12

MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ RINKINYS

VILNIUS „MOKSLAS“ 1989

MBBK 72T1
Ar58

KULTūros paminklų istorijos ir architektūros tyrinėjimai. Paminklotvarkos darbai

LEIDZIAMA NUO 1970 METŲ

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Irma Barauskaitė
Liudas Dzikas
Jonas Glemža,
architektūros mokslų kandidatas (atsakingasis redaktorius)
Romanas Jaloveckas
Juozas Jurginis,
istorijos mokslų daktaras
Napoleonas Kitkauskas,
architektūros mokslų kandidatas
Alfonsas Lagunavičius
(redakcinės kolegijos sekretorius)
Aleksandras Lukšas
(atsakingojo redaktoriaus pavaduotojas)
Levas Mejerovičius
Stasys Mikulionis,
architektūros mokslų kandidatas
Edmundas Misiulis
Stasys Pinkus
Stasys Samalavičius,
istorijos mokslų kandidatas

Redakcinės kolegijos adresas:

PAMINKLŲ RESTAURAVIMO PROJEKTAVIMO INSTITUTAS,
LTSR, 232024 Vilnius, Zemaitijos g. 13/10, tel. 624587 ir 624890

A 4902020000—260 Z—89
M854(08)—89

ISBN 5—420—00632—4

© Paminklų restauravimo projektavimo institutas, 1989

TYRIMAI • KONSERVAVIMAS • RESTAURAVIMAS

UDK 725.96+728.8.051.8+711.424(474.5)

JURGIS OKSAS

NUO PIRMŲJŲ KAUNO MIESTO SIENŲ IKI XIX AMŽIAUS GYNYBINIŲ ĮRENGINIŲ

Istorinių šaltinių, kuriuose būtų žinių apie pirmąsias Kauno miesto sienas, iki šiol labai negausu. Tiesioginiai rašytiniai dokumentai — inventoriniai aprašymai, patikrinimo aktai kol kas tyrinėtojams nežinomi. Netiesioginiai liudijimai pasklidę XVII—XVIII a. Kauno magistrato aktų juroje. Beveik nėra istorinės ikonografijos, o kartografinė medžiaga vėlyva — anksčiausi planai tik iš XVIII a. vidurio. Dėl šių priežasčių negausiose ir fragmentiškoje XIX a.—XX a. pradžios Kauno istorijos apybraižose apie miesto įtvirtinimus beveik neužsiminama.

Balta dėmė istorijoje kėlė vis didėjantį visuomenės susidomėjimą. Todėl 1964 m. istoriko A. Raulinaičio straipsnis apie Kauno gynybines sienas sulaukė ypač didelio atgarsio. A. Raulinaitis, pasirėmęs istorinių šaltinių nuotrupomis ir jas papildęs savo samprotavimais, teigė, kad Kaunas buvęs aptvertas trijų statybos etapų mūro sienomis. Pirmoji mūro siena buvusi statyta XIV a., antroji — XVI a. ir trečioji — XVII a. pabaigoje [44].

J. Baršauskas ėmėsi ieškoti A. Raulinaičio paskelbtų miesto sienų Senamiesčio mūruose. Dviejuose populiariuose straipsniuose J. Baršauskas pateikė savo tyrinėjimų duomenis apie esą aptiktus XIV a. kunigaikščio Vaidoto rezidencinius rūmus, arsenalą, miesto vartus, bokštus, sienas [30; 31].

A. Raulinaičio ir J. Baršausko teiginiai kultūros palikimo tyrinėtojus privertė rimtai susidomėti šia problema, nes jie iš esmės keitė požiūrį į Lietuvos architektūros raidą (tuomet buvo pradėtas rašyti Lietuvos architektūros istorijos pirmasis tomas).

Archeologas K. Mekas tyrė J. Baršausko aptiktus „gynybinius įrenginius“ natūroje ir tvirtai įrodė, kad tai XV—XVII a. visuomeniniai bei gyvenamieji statiniai, neturėję nieko bendra su gynybine architektūra.

Šio straipsnio autorius peržiūrėjo XVI—XVIII a. Kauno magistrato aktų knygas ir surinko visus prieinamus rašytinius šaltinius, nors kiek liečiančius miesto įtvirtinimus. Detaliai išanalizavus ir kritiškai įvertinus rašytinę informaciją, sugretinus ją su archeologų ir architektų tyrimų duomenimis bei su A. Raulinaičio paskelbtais teiginiais, paaiškėjo, kad Kaune galėjo būti dviejų laikotarpių miesto įtvirtinimų. Miesto siena, statyta XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje, buvo greičiausiai medinė. Siena, statyta XVII a. pradžioje, kai kuriuose ruožuose buvo nevienalytė: dalis buvo mūrinė, kita — medinė arba žemių pylimai. Be miesto sienų, Kaune įvairiais laikais yra buvę ir kitų su gynyba susietų įrenginių.

Siame straipsnyje, remiantis naujausių tyrinėjimų duomenimis, glaustai pateikiama žinių apie minėtų etapų Kauno miesto sienas ir vėlesnius gynybinius įrenginius.

I. XV AMŽIAUS MIESTO SIENOS

Miesto sienas, pirmą kartą paminėtas rašytiniame šaltinyje, randame 1413—1414 metais žiemą pro Kauną keliavusio Flandrijos riterio Gilbero de Lanua (Ghillebert de Lannoy) atsiminimuose. De Lanua prisimena Kauną, kaip didelį aptvertą (ar įtvirtintą) miestą su labai gražia didele pilimi ant Nemuno upės kranto. (. . . „une grosse ville fermee nomme Cauve et y ung moult beau gros chastel assis en estut sur la riviere de la Memmelle“). Kadangi de Lanua Kaune nebuvo apsistojęs (jis važiavo rogėmis užšalusiu Nemunu iš Pūnios ar Birštono į Ragainę), apie miesto gynybinius įrenginius jis detaliau nepasakoja (pavyzdžiui, Vilniaus ir Trakų įtvirtinimus jis aprašo gana smulkiai). Todėl iš šio lakoniško šaltinio, išskyrus paties fakto konstatavimą, duomenų apie miesto aptvėrimo pobūdį neturime.

Kadangi miesto sienos neminimos vėlesniuose XV a. pabaigos—XVI a. šaltiniuose (jų, tiesa, šiuo metu žinoma labai nedaug), be to, nerasta jokių gynybinių mūro įrenginių Senamiesčio archeologinių tyrinėjimų metu (jų buvo specialiai ieškota), belieka teigti, kad pirmoji miesto siena buvo iš nepatvarios medžiagos. Greičiausiai tai buvo medinė siena, tokia, kokiomis Lietuvoje buvo aptveriamos papilii gyvenvietės ar to paties de Lanua minima Ragainė [36, p. 153—154; 37, p. 49—50].

1970 metais kasant pamatus Arkikatedros Bazilikos katilinei, dideliame gylyje ties pietine Raguvos gatvės riba K. Mekas aptiko galingos statinių sienos liekanas. Tai buvo maždaug 60 cm storio šalia vienas kito į žemę įleistų ažuolinių rąstų stulpai, tarpusavyje sujungti skersiniu. Tuomet K. Mekas manė, kad tai buvusios Parapijos bažnyčios šventoriaus tvoros liekanos. Daug neaiškumų kėlė storas skiedryno sluoksnis, per kurį buvo įkasti į žemę stulpai. Siame sluoksnyje nerasta jokios keramikos, kad būtų galima jį datuoti. Nebuvo pagalgvota, kad datavimo raktas slypi pačiame sluoksnio egzistavimo fakte. Kadangi skiedrynas buvo šventoriaus teritorijoje, jis negalėjo susidaryti po bažnyčios pastatymo. Šventoriaus žemė būdavo pašventinama ir jokie ūkiniai darbai, kaip šventoje vietoje, nebuvo vykdomi. Parapijos bažnyčia, kaip teigiama to meto šaltiniuose,

statyta pačioje XV a. pradžioje (tarp 1408 ir 1414 m.). Tad skiedryno susidarymo vėlyviausia riba yra XV a. pradžia. Tuo pačiu laiku turi būti datuojamos ir stačių rąstų sienos liekanos [32, p. 542; 38, p. 26; 41, p. 47].

Ziūrint į pirminį geologinį reljefą, patogiausia vieta XIV a. pabaigoje kurtis naujam miestui buvo kaip tik stačiakampyje tarp dabartinių Raguvo, M. Daukšos gatvių, Nemuno ir pilies. Tai buvo, neskaitant piliavietės, aukščiausia ir sausiausia, tinkamiausia statybai santakos slėnio vieta. Čia XV a. pradžioje buvo pastatytos abi seniausios Kauno bažnyčios — Pranciškonų (dabar vadinama Vytauto) ir Parapinė. Čia buvo seniausias Kauno uostas ir muitinė. Matyt, čia, Vokios kampe (dabartinės Muziejaus gatvės rajone) buvo įsikūrusi vokiečių Hanzos faktorija. Parapijos bažnyčia greičiausiai buvo pastatyta šiauriniame miesto pakraštyje (nuo Raguvo gatvės į šiaurę pirminis paviršius smarkiai žemėja). Todėl labai galimas dalykas, kad šventoriaus tvora sutapo su šiaurine miesto sienos dalimi. Arba, tiksliau, bažnyčia statyta šalia jau egzistavusios šiaurinės miesto sienos, ir iš tos pusės šventoriaus tvirtė nebereikėjo. Skiedryno susidarymą galima paaiškinti taip: iki XV a. pradžios čia vyko didelės statybos, greičiausiai rengiant tą pačią ažuolinių statinių sieną.

Rytuose ši siena ėjo bene rytiniu M. Daukšos gatvės pakraščiu, nes už šios gatvės prie Nemuno buvo šlapia, netinkama statybai žemuma. Archeologinių tyrinėjimų metu rastas skersai Vilniaus gatvę ėjęs griovys.

XV amžiuje, miestui sparčiai augant ir plečiantis rytų ir šiaurės kryptimi, ši siena neteko reikšmės ir tose vietose, kur ji trukdė naujai statybai, buvo panaikinta. M. Daukšos gatvės linijoje jos pėdsakai galėjo būti sunaikinti statant rytinio pakraščio namus.

II. MIESTO SIENOS STATYBA

1. Sienos statybos priežastys

Miesto augimo periodu, kai krašto viduje viešpatavo taika ir Kaunui negrėsė išorės užpuolimo pavojus (karai vyko tolimuose valstybės pakraščiuose), miestas apie pusantro šimto metų buvo atviras, neapsaugotas jokiais gynybinėmis sienomis.

Nuo vietinių priešų — siautėjusių bajorų arba plėšikų miestiečiai gynėsi patys. Viduramžių Kauno miestiečio valda buvo panaši į miniatiūrinę tvirtovę. Nuo gatvės ji buvo atitverta gyvenamojo namo fasado ir aklinais uždaramų vartų. Pirmųjų aukštų langai buvo apsaugoti grotomis ir geležimi kaustytomis langinėmis. Geležies lakštai buvo kaustomos išorės durys ir vartai. Iš kelių trijų pusų sklypas buvo apjuostas arba aklinais gyvenamųjų, prekybinių, gamybinių bei ūkinių pastatų sienomis, arba aukštomis valdų tvoromis.

Kaunas stovėjo pagrindinėje krašto vandens ir sausumos kelių kryžkelėje. Per jį ėjo didžioji dalis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės eksporto ir importo. Čia buvo didžiausias uostas, svarbiausia muitinė. Todėl gyvenimas mieste visą laiką buvo neramus. Jame nuolatos lankėsi svetimi žmonės: pirk-

liai, bajorai, tarnai, upeiviai, vežikai, sezoniniai darbininkai, apylinkių kaimiečiai, elgetos, čigonai, vagys ir plėšikai.

Kadangi mieste nebuvo pastovių viešosios tvarkos apsaugos organų, magistratas, norėdamas palaikyti tvarką nakties metu, 1557 m. nutarė, kad kas naktį turi rinktis po dvidešimt vyrų miesto saugoti, kuriems privalo vadovauti du pareigūnai — tarėjas ir suolininkas [18, p. 35v]. Si tarnyba buvo privaloma visiems miesto piliečiams — kiekvienas namas iš eilės privalėjo siųsti po vyrą. Matyt, ši pareiga miestiečiams buvo gana varginanti, nes vėliau naktinių sargybinių skaičius buvo sumažintas iki penkiolikos.

1607 m. kovo 30 d. bendrame miesto tarybos ir suolininkų teismo įstaigos posėdyje buvo nutarta dėl neramių laikų ir namų užpuolimų kaip ir anksčiau kas naktį siųsti po penkiolika vyrų prie burmistro namų miesto saugoti. Siems sargybiniam prirėkus privalėjo vadovauti pats burmistras. Nutarime pabrėžta, kad į sargybą turi būti siunčiamas ne pusbernis, bet suaugęs vyras [20, p. 271v—272]. Tačiau šios priemonės maža ką padėjo. Nesant miesto įtvirtinimų, naktiniai sargybiniai negalėjo apsaugoti nuo plėšikų.

Plėšikų pavojus taip didėjo, kad miestiečiai kreipėsi pagalbos net į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lauko etmoną kunigaikštį Kristupą Radvilą. 1625 m. vasario 6 d. laiške miestiečiai rašė, kad savi, naminiai plėšikai, susirinkę dideliais būriais, nuolat rengia prieš Kauną antpuolius ir, jeigu nebus imtasi rimtų priemonių, miestas greitai bus visiškai ištuštintas ir išplėštas. Siuo klausimu miestiečiai buvo kreipęsi į Kauno pavieto seimelį, kuriame nutarta perduoti bylą į Respublikos seimą. Miestiečiai siunčia ten savo pasiuntinius, prašydami atskiros šiuo klausimu seimo konstitucijos ir kunigaikščio Radvilos paramos [47, p. 83—84].

Zinoma, kauniečių skundai, kaip ir daugeliui to meto dokumentų, būdingas savo bėdų hiperbolizavimas, norint gauti iš esamos situacijos kuo daugiau naudos. Greičiausiai kauniečiai prašė seimo paskirti miestui saugoti nuolatinį kariuomenės dalinį. O gal norėjo seimo konstitucijos, pagal kurią lengvatinėmis sąlygomis, be maito galėtų gabenti į Prūsias prekes ir už tokiu būdu sukauptus pinigus tvirti aplink miestą gynybinę sieną. Šiaip ar taip, bet seimas, atrodo, jokių privilegijų Kaunui nedavė, nes nutarimuose jų neaptikta. Matyt, seimas nusprendė, jog Kaunas ir taip pakankamai turtingas, privilegijuotas ir gali savo lėšomis pasamdyti miesto sargybinius arba įsirengti gynybines sienas. Jau 1581 m. Kaunui buvo pripažinta sankrovos ir privalomo kelio teisė [52]. Pagal šią teisę visi pirkliai, vežantys prekes iš Lietuvos į Prūsias ir atgal, turėjo keliauti per Kauną, čia jas iškrauti ir išstatyti pardavimui vietiniams pirkliams. Sankrovos teisė labai praturtino Kauną, ir miestas nesunkiai galėjo imtis gynybinių įrenginių statybos.

Plėšikų pavojus, matyt, suvaidino miesto sienos statyboje katalizatoriaus vaidmenį. Jausdami grėsmę turtui ir gyvybei, turtingi kauniečiai negailėjo nei lėšų, nei darbo, kad tik greičiau apsaugotų nuo grėsusio pavojaus. Tačiau siena buvo reikalinga gintis ne vien nuo plėšikų, bet ir nuo reguliarios kariuomenės — pėstininkų ar kavalerijos dalinių atakos (prieš artileriją ji, žinoma, negalėjo atsilaukyti).

2. Sienos statybos laikas

Sienos statyba buvo pradėta jau anksčiau, dar prieš miestiečių skundus, matyt, pirmaisiais XVII a. metais. 1607 m. magistrato knygoje randame pirmą kartą paminėtus miesto sienos Neries vartus [21, p. 222v—225]. 1622 m. pirmą kartą paminėti miesto vartai ant Ilgosios arba Didžiosios Vilniaus (dabartinės Nemuno) gatvės [5, p. 14v—15], o 1623 m. — miesto siena tame pačiame rajone [5, p. 39v—40].

Kada buvo pastatytas sienos ruožas rytiniame miesto pakraštyje, labai gerai matyti iš dviejų XVII a. pradžios magistrato aktų.

1610 m. liepos 9 d. Kauno miestietis Jonas Berankiškis už 200 auksinų pardavė magistrato suolininkui Mykolui Zaveckiui sklypą su svirnu Totorių (dabartinėje D. Poškos) gatvėje. Pardavimo akte nurodyta tokia sklypo situacija: iš Vakarų pusės — Jurgio Ramanausko sklypas, o iš rytų — Skavai (t. y. miestiečių daržai ir ganyklos, kurios tęsėsi iki Girstupio unelio.— Aut. past.). Iš akto labai gerai matyti, kad tai buvo kraštinis rytinis miesto sklypas. Jokia siena dar neminama [22, p. 438—438v].

Po penkiolikos metų, 1625 m. kovo 26 d., suolininkas Mykolas Zaveckis tą patį sklypą su svirnu pardavė bajorui Juozapui Šuknevičiui. Akte nurodoma jau pasikeitusi sklypo situacija: iš vienos pusės tas pats Jurgio Ramanausko sklypas, o iš kitos, Skavų pusės — miesto siena [19, p. 125v].

Iš šiu dviejų to paties sklypo pardavimo aktų labai aiškiai matyti, jog miesto siena priešais Totorių gatvę pastatyta tarp 1610 ir 1625 m.

Toliau tikslinant šią datą, reikia prisiminti pirmą Vilniaus vartų paminėjimą — 1622 m. Tirdamas išlikusia miesto sienos dali, bokšta bei Totorių vartų namatus. 1980 m. archeologas A. Vaškėlis nustatė, kad siena, bokštas ir vartai mūryti tuo pačiu laikotarpiu [45a]. Tokiu būdu rytinio sienos ruožo statybos datos kraštinės ribos sutrumpėja iki dvylikos metų. Tokia išvada patvirtina ir 1623 m. birželio 30 d. aktas, kuriame jau minima miesto siena šiame raione [5, p. 39v—40]. Deja, Lietuvoje beveik neturime išlikusių magistrato 1610 ir 1622 m. aktų, todėl tiksliau nurodyti šios sienos atkarpos statybos datą šiuo metu nėra galimybė. Galbūt ateityje, atradus naujų raštinių šaltinių, statybos datą bus galima nurodyti ir metų tikslumu.

Iš pirmojo Neries vartų paminėjimo (1607 m.) galima daryti išvadą, kad sienas imta statyti pavoiingiausiose, lengviausiai priešui prieinamose vietose — ant kelių, vedančių į miestą. Todėl greičiausiai ir miesto sienos dalis ties Totorių gatve pastatyta jau antroje XVII a. dešimtmecio pradžioje, tuojau po 1610 m. Skubinti sienų statybą vertė plėšikų pavojus.

Neturime žinių, kada buvo įrengta sienos dalis tarp Neries ir Totorių vartų, einanti per Antakalnio aukštumą. Per kalną jokie keliai į miestą nėjo. Tačiau plėšikai lengvai galėjo prasibrauti į miestą iš šios pusės. Todėl ši sienos dalis turėjo būti užtvirta tuo pačiu metu kaip prie Neries ir rytų šone.

Iš aukščiau cituoto miestiečių laiško kunigaikščiui Radvilai matyti, kad dar 1625 m. miestas nebuvo aptvertas iš visų pusių. Vėliausiai buvo rengiamasi miestą apsaugoti iš Nemuno pusės, nes upės ir taip buvo natūrali kliūtis užpuolikams. Greičiausiai tik

užbaigus sienos statybą nuo sausumos, tarp abiejų upių, pradėti rengti pylimai Nemuno pakrantėje. Šios sienos dalies statybą datuoti padeda keletas magistrato aktų.

1622 m. liepos 8 d. aktu Kauno miestiečiai Jonas Maniukas ir jo sesuo Kotryna Maniukaitė-Jurgevičienė pardavė tėvų namą Miesto kalėjimo (dabartinėje T. Daugirdo) gatvėje, šalia suolininko Hanuso Lidkės namo, ant Nemuno kranto [5, p. 11—12v]. Akte miesto siena dar neminama.

1624 m. rugpjūčio 30 d. akte minimas namas Kurpių gatvėje, ant Nemuno kranto [5, p. 67v—68]. Siame akte taip pat dar nėra žinių apie sieną.

1636 m. balandžio 4 d. akte minėto Maniukų namo situacijos aprašyme jau aiškiai kalbama apie miesto pylimą (*vallum civilatis*) [5, p. 203v—204]. Miesto pylimas prie Nemuno minimas ir kitame 1636 m. rugpjūčio 12 d. akte [5, p. 209v]. Žemių pylimo prie Nemuno statybos laiką galima nusakyti gana tiksliai — tarp 1625 ir 1635 m. Matyt, šis pylimas turėjo ne tik gynybinę funkciją, bet ir saugojo miestą nuo potvynių, nors, atrodo, toks pylimas nuo Neries pusės nebuvo įrengtas.

III. MIESTO SIENŲ ARCHITEKTŪRA

1. Miesto siena XVII a. pradžios Europos fortifikacijos meno požūriū

Miesto siena buvo statoma tuo metu, kai fortifikacijos menas Europoje buvo jau toli pažengęs nuo viduramžių militarinės architektūros kanonų. XV—XVI a. sandūroje Italijoje atsiradusi bastioninė fortifikacijos kryptis, pakeitusi mūro sienas žemių pylimais, sutvirtintais mūro kiautu, iki XVI a. pabaigos buvo jau gerokai patobulinta. 1599 m. išėjo iš snaudos teorinis italu fortifikatoriaus Frančesko de Marči (Francesco de Marchi) veikalas, kuriame buvo apibendrinti vadinamosios naujosios italu fortifikacijos mokyklos pasiekimai — išvystyti bastionai, sutrumpintos ir patikimiau ginamos kurtinos bei naujas fortifikacijos elementas — ravelinai [39]. Atsirado naujos — olandų ir vokiečių fortifikacijos sistemos, kuriose žemių pylimams apsaugoti nebuvo naudojamas mūro kiautas. Vienas iš senosios olandų mokyklos teoretiku — Adomas Freitagas (Adam Freitag) nuo 1640 m. iki mirties (1650 m.) gyveno netolimuose Kėdainiuose. Jo veikalas „Senoji ir naujoji karinė architektūra“ buvo pirmą kartą išleistas Leidene 1631 m. [35].

Kauno miesto sienos statybos pradžioje Lietuvoje jau buvo gerai žinomos ir taikomos naujosios fortifikacijos sistemos. 1583 m. pagal naujosios italu fortifikacijos mokyklos modelius buvo pradėta statyti ir bene po metų užbaigta Nesvžiaus bastioninė pilis [54, p. 82; 55, p. 53]. 1586—1589 m. pagal tuos pačius kanonus pastatyta Biržu pilis [42, p. 250]. Itališkojo tipo fortifikacinis įrenginys bastėja XVI a. buvo įrengtas ir Kauno pilyje [40, p. 165—167]. Bastioniniu fortifikaciju atsiradimą sąlygojo artilerijos išsivystymas, kai mūrinėmis sienomis apsupti miestai ir tvirtovės tapdavo gana lengvu prieš grobiu. Kodėl tad aplink Kauną buvo statomi pasenusios viduramžiškos konstrukcijos gynybiniai įrenginiai?

XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje Kaunui negrėsė tiesioginis priešų kariuomenės antpuolis. Ka-

riaujant už valstybės sienų, į krašto centrą galėjo prasiveržti nebent priešo raitelių daliniai. Tikimybė, kad Kauną gali pulti didesnė, artilerija ginkluota armija, buvo visai menka. Tuo tarpu naujųjų itališko tipo fortifikacijų statyba reikalavo daug darbo jėgos ir lėšų. Jų įrengimą galėjo finansuoti tik tokie turtingi magnatai, kaip Biržų ar Nesvyžiaus Radvilos. Žymiai pigesni olandiško tipo įtvirtinimai paplito Europoje vėliau ir buvo panaudoti Kaunui stiprinti baigiamajame miesto sienų statybos etape — rengiant Nemuno pakrantės pylimus.

XVI—XVII a. pagrindinė smogiamoji kariuomenės rūšis buvo kavalerija ir pėstininkai. O nuo raitelių ir pėstininkų (be artilerijos) puolimo tradicinės viduramžiškos mūro sienos su muškietų ir patrankų ugnies lizdais saugojo visiškai patikimai. Be to, mūro ir medžio sienos gerai gynė miestą ir nuo plėšikų.

XVII a. pradžioje Rytų Europoje tokio tipo kaip Kauno sienų statyba anaipol nebuvo išimtis. Tuo pačiu metu mūro siena buvo aptvertas prie Lvovo mūrų naujai pristatytas Bernardinų vienuolynas [51, p. 118]. 1613—1621 m. apjuostas mūro siena magnatų Zolkievskių rezidencinis miestas Zolkva su pilimi (dabartinis Nesterovas Lvovo srityje), o 1650 m.—tos pačios Zolkvos Dominikonų vienuolynas už miesto ribų. Dar XVII a. antroje pusėje Sandomiro miesto įtvirtinimus nuo Sano upės pusės sudarė medinė statinių siena su mūriniais vartais [43, p. 143]. O juk kai kurie iš tų miestų stovėjo didesnio pavojaus zonoje, srityse, kurioms nuo seno grėšė išorės pavojus — totorių, turkų bei kazokų puolimai.

2. Sienų trasos ir architektūra

Iš vėlesnių XVIII a. miesto planų bei rašytinių šaltinių matyti, kad mūrinė siena pastatyta tik atviriausioje ir lengviausiai pažeidžiamoje vietoje — iš rytų pusės, tarp Nemuno ir dabartinės Laisvės alėjos.

Svarbiausi ir didžiausi buvo Vilniaus arba Didieji vartai, stovėję prie Nemuno, dabartinių V. Majakovskio ir Nemuno gatvių susikirtime. Pro šiuos vartus ėjo pagrindinis kelias į Vilnių Didžiąja Vilniaus gatve. Į vartus ėjo dar ir kita — Kurpių, arba Odminių, gatvė. Šalia vartų Vilniaus gatvėje stovėjo kanauninko Ambraziejaus Beinarto XVII a. pradžioje įkurta bajorų ligoninė [5, p. 77v—83; 6, p. 440—441].

Nuo Vilniaus vartų siena ėjo į šiaurę tiesia linija, į šiuo metu išlikusį bokštą Muzikinio teatro sodelyje. Ties Totorių gatve tiesioje sienos atkarpoje buvo įrengtas bokštas, aktuose vadinamas Malūninkų bokštu [23, p. 208v]. Jo paskirtis buvo flankuoti Vilniaus vartų prieigas. Iš XVIII a. vidurio plane matomo griovio išlinkimo ties šia vieta (pats bokštas buvo jau nugriautas) galima spręsti, kad jis buvo platesnis už kitus bokštus. Vietos strateginė svarba leidžia galvoti, kad jis galėjo būti pritaikytas patrankų ir muškietų ugnies lizdams įrengti [9, p. 544; 12].

Nuo išlikusio antrojo bokšto siena sukosi į kairę. Šioje sienos atkarpoje, dabartinės J. Gruodžio gatvės ašyje, buvo šalutiniai Totorių vartai, o šalia jų šiaurės pusėje — trečiasis bokštas. Pro Totorių vartus šv. Gertrūdos, arba vėliau vadinta Vilniaus py-

limo (dabartine J. Gruodžio), gatve ėjo šalutinis kelias į Vilnių, jungęs su pagrindiniu ties Sventojų kryžiaus bažnyčia. Pro juos vadinamąja Smetonos (dabartine K. Poželos) gatve (pavadinimas, matyt, atsiradęs nuo rajone buvusio pieno turgelio. — Aut. past.) buvo genami į ganyklas miestiečių gyvuliai. Todėl kartais šaltiniuose šie vartai pavadinami Kiaulių vartais [8, p. 237—238; 23, p. 251v—253; 25, p. 57—60, 69—74; 26, p. 847].

Maskvos centriniam valstybiniam senųjų aktų archyve yra išlikęs ankstyviausias žinomas XVIII a. vidurio schematinis Kauno planas, kuriame grafiškai pavaizduota miesto siena su vartais. Iš šio nedidelio ikonografinio šaltinio matyti, kad visi vartai buvę stačiakampio plano, su cilindriniais skliautais perdengtomis pravažiavimo arkomis. Vartų bokštų viršų vainikavo atikai, užbaigti kreneliažais (stogai, matyt, buvę šediniai). Vartų priekiniuose fasaduose buvo šaudymo ambrazūros ir pakeliamų tiltų grandinių angos. Šaudymo angų galėjo būti ir šoniniuose vartų bokštų fasaduose. Visi vartai pavaizduoti ne pagal vieną šabloną, o šiek tiek kitokios architektūros ir dydžio; didžiausi iš jų — Vilniaus vartai. Matyt, plano sudarytojas pavaizdavo vartus tokius, kokius jis juos matė natūroje, nes šiame ir kitame vienalaikiame plane vaizduojami objektai — Rotušė, Sventojų kryžiaus, Dominikonų ir Jėzuitų bažnyčios — lengvai atpažistami [17]. Ateityje, suradus papildomų ikonografinių šaltinių, vartų architektūrą bus galima labiau detalizuoti.

Tam tikru atstumu nuo sienos lauko pusėje ėjo gynybinis griovys, per kuri vartuose, matyt, buvo įrengti pakeliamieji tiltai. Pagal sieną miesto pusėje ėjo komunikacinė, vadinamoji Vandenvėžio gatvė, kuria į miestą iš Nemuno pro Vilniaus vartus buvo vežamas vanduo ūkinėms reikmėms [9, p. 147].

Kadangi vienas miesto sienos bokštas ir 43 m ilgio sienos ruožas be viršutinės dalies yra išlikę iki mūsų dienų, apie jų architektūrą turime žymiai daugiau duomenų.

Geriausiai išlikęs apvalaus plano, dviejų aukštų su tarpaukščių bokštas. Jo skersmuo išorėje — 7,33 m, viduje — 5,67 m. Sienų storis pirmame aukšte 83—84 cm, antrame — 60—70 cm. Sienų konstrukcija — plytos, sumūrytos blokiniu rišimu, fasadai netinkuoti, siūlės rievėtos. Bokšto aukštis nuo statybos paviršiaus iki stogo — apie 9 m. Įėjimas į bokštą pirmame aukšte. Pirmasis bokšto aukštas perdengtas sijomis, ant kurių įrengtos storlenčių grindys. Patalpos aukštis — 7 Kauno rykštelės (287 cm). Pirmasis aukštas buvo, matyt, naudojamas kaip arsenalas šios sienos dalies gynėjų šaunams ir šaltiems ginklams laikyti. Iš pirmojo aukšto pagal sieną kilo mediniai laiptai į tarpaukštį. Šioje žemoje ir gerai vėdinamoje patalpėlėje greičiausiai buvo laikomos parako ir kulnų statinės. Tarpaukštis buvo perdengtas keturkampėmis sijomis (jų lizdų rasta natūros tyrimų metu) ir storlenčių grindimis. Ant rajame aukšte buvo 17 šaudymo angų, pritaikytų muškietoms. Ambrazūrų profilis dvigubo piltuvo formos. Jos leido muškietų ugnimi pasitikti priešą, einantį į frontalinę ataką, ir flankuoti abiejų sienos dalių prieigas bet kuriame lauko ir net vidaus taške. Bokštą vainikavo smailas kūginis stogas, dengtas malksnomis [46]. Toks pat buvo ir trečiasis bokštas prie Totorių vartų.

Siena buvo 89 cm storio, mūryta kartu su bokštu. Visu jos perimetru ėjo, matyt, malksnomis dengtos šaulių galerijos su, atrodo, dvejomis, pakaitomis išdėstytomis šaudymo angomis, pritaikytomis muškietoms [17].

Už trečiojo bokšto mūrinės sienos nebuvo: nuo čia į kairę, dabartinės Laisvės alėjos trasa staigiai (maždaug 110° kampu) suko žemių pylimas su, matyt, medine statinių siena ir šaulių ugnies taškais. Ties šv. Gertrūdos bažnyčia miesto pylimas taip pat staigiai suko į dešinę ir kilo į Ažuolų kalną. Kalno viršuje siena vėl suko į kairę dabartinės Pakalnės gatvės šiauriniu pakraščiu ir leidosi žemyn maždaug iki Pakalnės gatvės namo Nr. 23. Šioje vietoje, atrodo, yra stovėjęs ketvirtas mūrinis sienos bokštas su žvalgybine aikštele viršuje. Toks bokštas priešais Benediktinių vienuolyną vaizduojamas minėtame schematiniame XVIII a. vidurio plane [17]. Nuo čia siena darė staigų posūkį į dešinę ir leidosi šlaitu žemyn į Nerį. Panerio (dabar I. Meskupo) gatvės gale, miesto pakraštyje, ties dabartiniu Pakopų taku stovėjo mūriniai Neries arba Panerio vartai (kadangi už vartų prasidėjo miesto daržų teritorija, vadinta Ragine, vartai šaltiniuose dar vadinami Raginės vartais) [21, p. 222v—225; 7, p. 748, 822, 903; 19, p. 387v—387; 24, p. 338—339].

Ar buvo medinėje sienoje kur nors bokštų bei vartų, nežinoma. Medinė siena greitai suiro: jau XVII a. viduryje ji buvo supuvusi, daug kur išvirtusi, ir vėlesniuose planuose žymimas vien sienos trasa ejęs pylimas [16]. Vartų medinėje sienoje greičiausiai nebuvo, nes į tą pusę nėjo jokie keliai, o bokštai galėjo būti atkarpoje iki kalno ir Ažuolų kalno viršuje.

Šaltiniuose neminimas miesto pylimas Neries pakrantėje tarp Neries vartų ir pilies. Iš kai kurių XVII—XVIII a. aktų galima spręsti, kad jo čia nėra buvę. Pavyzdžiui, 1694 m. gruodžio 20 d. Steigvilų sklypo pardavimo akte nurodyta tokia sklypo situacija: Panerio gatvėje, einant iš miesto kairėje pusėje, prie pat miesto Panerio vartų, ant Neries kranto, iš vienos pusės — lynininko Jono Šulgio namas, iš kitos — kelias, einantis iš miesto į Nerį, ir už kelio — miesto pylimas, iš trečios — Neries upė [24, p. 338—339; 7, p. 748, 903v]. Akte detalai nurodomas pylimas ir pagal jį kelias, einantis nuo Neries vartų į upę, tačiau neužsiminta, kad pakrante eitų pylimas. Turbūt miestiečiai galvojo, kad šioje vietoje pylimą rengti neverta, nes pakrantės ruožą iki Neries vartų pakankamai gerai gynė pilis.

Pagal Nemuną, matyt, pylimas ėjo visur. Ties komunikacinėmis gatvėmis pylime turėjo būti pravažiavimai į uosto krantinę. Ar pylimo viršuje ant parapeto buvo kokia nors užtvara, neturime duomenų [12].

IV. MIESTO GYNYBINIAI ĮRENGINIAI IKI XIX AMŽIAUS

1. 1655—1660 metų karas

Kadangi miesto sienos nebuvo užbaigtos, priešams veržiantis į Lietuvos teritoriją, karalius Jonas Kazimieras 1655 m. birželio 22 d. suteikė Kaunui privilegiją, pagal kurią kauniečiai keturis metus galėjo miesto girioje dirbti ažuolinius šulus, gaminti

degutą, degti pelenus ir be maito gabenti į Prūsus. Už tai miestiečiai turėjo išmūryti sienas aplink miestą ir suremontuoti dažnų potvynių apardytas krantines bei miesto pylimus upių pakrantėse [27].

Tačiau karaliaus malonė buvo po laiko. Nepraėjo nei du mėnesiai, kai rugpjūčio 16 d. gyventojų palikta, neginamą miestą užėmė daugiatūkstantinė caro Aleksejaus kariuomenė [34, p. 49]. Carinė įgula išbuvo Kaune šešis metus. Iš caro laiško Kauno įgulos komendantui Silai Stepanovui sužinome, kad į Kauną buvo pasiųstas kunigaikštis Grigorijus Kozlovskis apžiūrėti amunicijos, maisto atsargų ir patikrinti miesto įtvirtinimus, kurie jau buvo blogos būklės: medinės miesto sienos supuvo ir kai kur išvirtos, o mūrinė siena kai kuriose vietose, matyt, buvo apgriauta pačių caro kareivių [16].

1661 m. išvijus priešų kariuomenę, miestas buvo taip sugriautas ir nuskurdęs, kad keliasdešimt metų vien atstatinėjo namus. Apie miesto sienų taisyklą ar tobulinimą nebuvo kada galvoti.

2. Šiaurės karas (1700—1721 m.)

Šiaurės karo metu per Kauną be pasipriešinimo žygiavo priešų kariuomenės. 1701 m. gruodžio 20 d. miestą be kovos užėmė švedų karalius Karolis XII, kuris čia paliko stiprią pulkininko Humerhelmo įgulą. Švedai išbuvo Kaune iki 1702 m. balandžio pabaigos [34, p. 116—121; 49, p. 30].

Užėmę Kauną, švedai įvertino topografinę situaciją ir sutvirtino svarbiausią strateginį apylinkių punktą — Antakalnio aukštumą (Ažuolų kalną). Čia pagal naujausius karinės architektūros dėsnius buvo įrengtas atskiras, autonominis lauko fortifikacijos įrenginys — dvigubas redutas. Jo planą sudarė du koncentriški kvadratai, kurių įstrižainės viena kitos atžvilgiu buvo pasuktos 45° kampu. Išorinis kvadratas buvo apsuptas fosa. Lengviausiai pažeidžiamas vietas — kampus gynė vidinio kvadrato kurtinų ugnies linijos. Redutas leido artilerijos ugnimi kontroliuoti miestą ir jo prieigas nuo abiejų upių, laivų judėjimą Nemunu bei Nerimi ir gynė miestą iš rytų pusės [11; 12; 13].

1705—1707 m. Kaune buvo caro Petro I kariuomenės daliniai [34, p. 136—141]. Atrodo, 1714 m. carinė kariuomenė prie Nemuno, ties Girstupio upe, liotimis įrengė nedidelį lauko įtvirtinimą — šančą. Jo paskirtis buvo patrankų ugnimi blokuoti Nemuno vandens kelią ir rytines miesto prieigas. Nuo šanco pavadinimo atsiradęs vėlesnis Šančių priemiesčio pavadinimas [12]. Carinė kariuomenė buvo Kaune taip pat 1735 ir 1748 m. [24, p. 162, 319v].

3. Septynerių metų karas (1756—1763 m.)

Septynerių metų karo laikotarpiu Kaunas tapo pagrindine rusų armijos koncentracijos ir aprūpinimo baze karinėse operacijose prieš Prūsiją. 1757 m. birželio 4 d. į Kauną iš Rygos ir Mintaujos atvyko pagrindinės armijos jėgos, vadovaujamos generolo feldmaršalo S. F. Apraksino. Ties Kaunu su S. F. Apraksino armija susijungė iš Daugpilio atvykę generolo grafo P. A. Rumiancevo pulkai (jie apsisutojo Skaruliuose). Kaune buvo įsteigti amunicijos, maisto ir pašarų sandėliai 70 tūkstančių karių armijai aprūpinti. Feldmaršalas S. F. Apraksinas su pagrindinėmis jėgomis išbuvo Kaune trylika die-

ny. Birželio 17 d. jis patraukė į Prūsiją, užėmė Įsrutį ir rugpjūčio 30 d. prie Gross Jegersdorfo kaimo sumušė Prūsijos feldmaršalo Lévaldo korpusą [53, p. 736—742].

S. F. Apraksino žygio per Kauną metu buvo nubraižytas schematinis miesto planas, kuriame parodyta kariuomenės pulkų išsidėstymas aplink miestą, feldmaršalo štabo vieta, amunicijos bei maisto sandėliai ir nauji bastioniniai žemių įtvirtinimai sandėlių ir įgulos apsaugai. Prie plano yra plati eksplikacija, iš kurios aiškėja, kad vengiant didelių žemės darbų miesto apsaugai buvo panaudoti senieji pylimai, juos atnaujinus ir sustiprinus bastionais, redanais bei patrankų baterijomis. Penkiakampiai bastionai buvo įrengti ties Totorių gatve, ties trečiuoju miesto bokštu ir Ažuolų kalno pietiniame šlaite. Kadangi tarp antro ir trečio bastionų buvo didelis atstumas, jų tarpe įrengti dar du redanai. Ažuolų kalne sustiprintas senasis švedų redutas, o nuo jo tiesia linija į Nerį nutarta užtvėrti medinių kryžmų tvorą. Nemuno pakrantėje — prie Vilniaus vartų, ties dabartine Birštono gatve, priešais miesto ligoninę (buvusią pakrantėje šalia Vytauto bažnyčios) ir santakoje — įrengtos patrankų baterijos. Per Nerį į rytus nuo pilies ir santakoje, per Neries žiotyse buvusią salą ant pontonų ir „strugų“ įrengti tiltai, apsaugoti taip pat patrankų baterijomis. Plane prie Nemuno, rajone tarp dabartinių Majakovskio ir Daukanto gatvių, pažymėtos dvi ilgos linijos — duonos kepimo krosnys [12].

Daugiatūkstantinių armijų žygiuose pagrindinis aprūpinimo maistu uždavinys buvo duonos kepimo organizavimas ne toliau kaip penkių dienų žygio atstumu nuo veikiančios armijos karinių veiksmų teatro [50, p. 36].

Carinis Kauno istorikas Konstantinas Gukovskis rašo, kad rusų kariuomenė Septynerių metų karo laikotarpiu, vykdamą per Kauną į Prūsiją, išardė keliasdešimt sudegusių namų ir iš jų plytų pastatė krosnis duonai kepti [49, p. 30]. Tačiau per 1732 m. gaisrą sudegę namai buvo centrinėje dabartinio Semiesčio dalyje, gana toli nuo krosnių statybos vietos, plytas iš ten reikėjo vežti. O tuo tarpu čia pat šalia buvo nenaudojama mūrinė miesto siena, kurios plytos puikiausiai tiko krosnių statybai. Pati siena kaip karinis objektas buvo pasenusi ir efektyviai gynybai netiko. Matyt, įvertinus šias aplinkybes, buvo išardytas sienos ruožas su bokštu tarp Vilniaus vartų ir antrojo bokšto, o iš jos plytų išmūrytos duonos kepimo krosnys. Tokį spėjimą patvirtina tame pačiame plane punktyru pažymėta greičiausiai neseniai nugriautos sienos trasa [12].

Ilgą laiką šis planas buvo tyrinėtojų klaidingai datuojamas 1774 m. Pačiame plane jokia data nepažymėta. Tokį datavimą nulėmė 1774 m. nelabai tikslī H. D. Sulco atlikta šio plano kopija, kurioje pažymėti pirminiame plane nubraižyti bastioniniai įtvirtinimai be medinių kryžmų gynybinės tvoros tarp Ažuolų kalno ir Neries, ir ankstesniame plane nėsantis žnyplių formos bastionas su ravelinu dešiniame Neries krante [13].

Matyt, H. Sulco planas darytas žvalgybos tikslais. Greičiausiai H. D. Sulcas rusų armijos štabe paviršutiniškai nukopijavo prieš 17 metų darytą schematinį miesto planą ir, atvykęs į vietą, jame pažymėjo natūroje rastus bastioninius įtvirtinimus ir tiltų vietas. Tokią išvadą leidžia daryti faktas, kad

daugiausia dėmesio šiame plane kreipiama ne į miestą, o tik į gynybinius įrenginius. Kairiajame apatiniame kampe netgi nubraižytas tikslus bastiono pylimo bei fosos pjūvis su masteline skale. Sutapatinti šių abiejų planų datas tyrinėtojus paskatino jų išorinis panašumas.

Pirminis plano variantas negalėjo būti braižytas 1774 m. dėl to, kad tarp 1757 ir 1774 m., t. y. po S. F. Apraksino žygio, Kaune nėra lankęsis joks rusų feldmaršalas (plane nurodytas feldmaršalo štabas Siručio rūmuose), nei kokia nors didelė armija. Be to, plane nurodyti šalia miesto stovėję pulkai kaip tik įėjo į S. F. Apraksino vadovaujamų divizijų sudėtį [52a, p. 109—111, 123, 152, 160—163, 200, 219—225, 265].

Prieš trečiąjį Lietuvos—Lenkijos Respublikos padalinimą miesto gynybiniai įrenginiai dar kartą buvo atnaujinti. Kadangi senieji miesto pylimai jau buvo sunykę, iš rytų ir šiaurės jie buvo praversti naujomis trasomis, įjungiant didesnius žemės plotus. Gynybinės sienos linija liko nepakitusi tik tarp antrojo ir trečiojo sienos bokšto — ten, kur išsilaikė mūrinė siena. Tarp Vilniaus vartų ir antrojo bokšto pylimas kampu išlanko į rytus. Į šiaurę nuo trečiojo bokšto pylimas ėjo tiesia linija, kaip mūrinės sienos tęsinys per dabartinio Centrinio pašto vidurį, kirto E. Ožeškienės gatvę ir maždaug šios gatvės namo Nr. 17 kieme gana staigiai suko kairėn į kalną, kirto dabartinį Savanorių prospektą (maždaug ties namu Nr. 19) ir kilo į statų šlaitą. Ažuolų kalne buvo modernizuotas senasis švedų redutas, vietoje išorinio kvadrato įrengtas aštuoniakampis žemių įtvirtinimas. Nuo Ažuolų kalno pylimas leidosi žemyn į Nerį maždaug ties dabartiniu Ievų taku, lanku apjuosdamas Raginės priemiestį [11; 14; 15].

Po trečiojo Respublikos padalinimo, 1796 m. Jekaterinos II nurodymu iškeltos už miesto katalikų bažnyčių šventoriuose buvusios kapinės. Miesto kapinių vieta buvo parinkta už Totorių vartų. Kapinių tvorai panaudota tarp dviejų bokštų likusi mūrinė miesto sienos dalis. Tuo metu Totorių vartai buvo nugriauti, o sienos tarpas toje vietoje užmūrytas [11; 14].

Tuo pačiu metu buvo sudarytas inžinerijos generolo majoro J. E. de Vitės (J. E. de Witte) projektas galingiems bastioniniams įtvirtinimams Antakalnyje įrengti. Tačiau šis projektas nebuvo įgyvendintas [11].

1798 m. antrasis sienos bokštas buvo panaudotas kariniams reikalams: stogas perdengtas naujomis malksnomis, o viduje įrengtas amunicijos ir parako sandėlis. Šalia bokšto pastatyta pašiūrė karinės amunicijos vežimams [1, p. 25—26, 33, 70; 2, p. 94, 103—104, 166].

1804 m. nugriauti senosios sienos Panerio vartai [3, p. 16].

1807 m. kilo mintis statyti Kauno tvirtovę, tačiau pirmiausia nutarta sustiprinti Daugpilį.

1812 m. Napoleono armijai užėmus Kauną, čia buvo įrengta viena pagrindinių kariuomenės aprūpinimo bazių — amunicijos, maisto, pašarų sandėliai. Jų apsaugai buvo pastatyti nauji įtvirtinimai. Rytinėje miesto dalyje įrengtos keturios baterijos. Tarp Nemuno ir Neries, matyt, senojo pylimo trasoje pastatyta apie 3 m aukščio statinių tvora su šaudymo angomis. Nauji žemių įtvirtinimai įrengti Vilijam-

polėje Neries tilto apsaugai. Šie įtvirtinimai suvaidino tam tikrą vaidmenį prancūzams bėgant. Maršalas Nėjus, organizuodamas Kauno gynybą, pastatė baterijose 20 patrankų ir stipria šautuvų bei patrankų ugnimi tikėjosi sustabdyti puolimą. Tačiau generolas Platovas, po dienos mūšio matydamas, jog frontine ataka Kauno nepaims, įsakė kazokams ledu pereiti Nemuną ir supti prancūzus. Šis manevras priverė prancūzus apleisti Kauną [10; 33, p. 249—260; 45, p. 15—19; 48, p. 290—293].

1813 m. pradžioje vyriausiasis carinės kariuomenės vadas generolas feldmaršalas M. I. Kutuzovas įsakė nukasti Kauno bastioninius įtvirtinimus ir išardyti prancūzų statinių tvorą. Tačiau dėl darbo jėgos trūkumo šis įsakymas buvo įvykdytas tik iš dalies [10].

XIX a. viduryje buvo nugriauti paskutiniai — Vilniaus vartai. Antrasis bokštas tuo metu buvo be stogo, suskilusiomis sienomis. Gubernijos valdybos ir miesto dūmos nutarimu, jis buvo atiduotas miestiečiui Tomaševskui ir jame įrengta dirbtuvėlė [4].

1893 m. tuometiniame Nikolajaus prospekte statant Pašto ir telegrafo kontorą, buvo nugriautas trečiasis sienos bokštas [49, p. 47].

IŠVADOS

XVII a. pradžioje įrengta Kauno miesto siena valstybės smukimo laikotarpiu aktyvaus karinio vaidmens nesuvaidino. Pro jos bokštų bei sienų šaudymo angas, atrodo, nebuvo iššautas nei vienas šūvis į priešų kariuomenę. Šitoks gynybinis pasyvumas galbūt iš dalies paaiškinamas tuo, kad tvirtos miesto sienos iki galo taip ir nebuvo įrengtos. Be to, XVII a. sparčiai progresuojant karinei technikai bei taktikai, jos labai greitai paseno ir neteko karinės reikšmės. Vis dėlto svarbiausia priežastis buvo bajorų respublikoje viešpatavusi anarchija, dėl kurios Lietuva nesugebėjo organizuoti stiprios kariuomenės krašto sienų gynybai, ir kadaisė galinga valstybė nuo XVII a. vidurio tapo tarsi užvažiuojama karčema priešų armijoms.

Nežiūrint to, kad sienos negalėjo apsaugoti Kauno nuo daugiatūkstantinių priešų armijų įsiveržimo, jos vis dėlto turėjo tam tikrą stabilizuojančią įtaką miesto kasdieniniame gyvenime. Pastatius sienas, gyvenimas mieste nors laikinai tapo saugesnis. Pasibaigę plėšikų puldinėjimai, ir miestiečiai bent jau taikos metais galėjo ramiai miegoti.

Be to, miesto sienos suteikė Kaunui solidumo, europinių bruožų, praturtino siluetą, erdvinę kompoziciją ir architektūros išraišką.

SANTRUMPOS

- CVAK — Centrinis valstybinis archyvas Kaune.
 CVIA — Centrinis valstybinis istorijos archyvas Vilniuje.
 CVKIA — Centrinis valstybinis karinis istorinis archyvas Maskvoje.
 CVSAA — Centrinis valstybinis senųjų aktų archyvas Maskvoje.
 KMAK — Kauno magistrato aktų knyga.
 VUB — Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius.

SALTINIAI IR ISTORIOGRAFIJA

1. CVAK. F. I-61. Ap. 1 B. 2.
2. " " " B. 3.
3. " " " B. 24.
4. " " " B. 2114.
5. CVIA. F. SA. b. 13863. KMAK 1622—1640 m.
6. " " " 13872. " 1771—1782 m.
7. " " " 13873. " 1780—1785 m.
8. " " " 13874. " 1785—1789 m.
9. " " " 13875. " 1789—1793 m.
10. " F. 378. 1813 m. B. 3.
11. CVKIA. F. 349. Ap. 18. B. 7104 (1796 m. inžinerijos generolo majoro J. E. de Vitės braižytas Kauno miesto planas su įtvirtinimų projektu).
12. CVKIA. F. 349. Ap. 18. B. 7105 (1757 m. Kauno miesto planas).
13. CVKIA. F. Karinis mokomasis archyvas. B. 22045 (1774 m. H. D. Sulco braižytas Kauno miesto planas).
14. CVKIA. F. Karinis mokomasis archyvas. B. 22047 (1797 m. inžinerijos majoro Aničkovo braižytas Kauno miesto planas).
15. CVKIA. F. Karinis mokomasis archyvas. B. 22048 (XVIII a. pabaigos Kauno miesto planas).
16. CVSAA. F. 210. Документы разрядного приказа. Столбцы Московского стола. Столбец 272. Часть В. Лист 652.
17. CVSAA. F. 1603. Ap. 5. B. 1943 (XVIII a. vidurio Kauno miesto planas).
18. VUB. F. 7. B. 13843. KMAK 1555—1565 m.
19. " " " 13855. " 1603—1629 m.
20. " " " 13856. " 1604—1610 m.
21. " " " 13859. " 1606—1608 m.
22. " " " 13860. " 1608—1616 m.
23. " " " 13865. " 1662—1674 m.
24. " " " 13867. " 1683—1773 m.
25. " " " 13868 I. " 1693—1754 m.
26. " " " 13868 III. " 1743—1748 m.
27. Valstybinis M. K. Ciurlionio dailės muziejus Kaune. Tkr-1. Nr. 449.
28. Scriptorum rerum Prussicarum, Bd. 2. Leipzig, 1863.
29. Scriptorum rerum Prussicarum. Bd. 3, Leipzig, 1866.
30. Baršauskas J. Prie rūsčių Kauno gynybos sienų // Statyba ir architektūra. 1971. Nr. 2.
31. Baršauskas J. Viduramžių Kaunas — miestas tvirtovė // Statyba ir architektūra. 1972. Nr. 4.
32. Długosz J. Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis. Cracoviae, 1864. T. 3.
33. Dundulis B. Napoleono armijos įsiveržimas į Kauną 1812 m. // Istorija. 1960. T. 2.
34. Dundulis B. Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII—XVIII a. V.: Mokslas, 1977.
35. Freytag A. Architectura militaris nova et aucta. Leyden, 1631.
36. Klimas P. Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvos Vytauto Didžiojo laikais // Praeitis. 1933. T. 2.
37. Kraštas ir žmonės. V.: Mokslas, 1983.
38. Kurczewski J. Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych. Wilno, 1912.
39. Marchi F. de Trattato d'architettura militare. Brescia, 1599.
40. Mekas K. Kauno pilis // Lietuvos pilys. V.: Mintis, 1971.
41. Oksas J. Kauno miesto istorijos bruožai. 1972. PRPI (mašinėraštis).
42. Pinkus S. Biržų pilis // Lietuvos pilys. V.: Mintis, 1971.
43. Puendorf S. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege gestis. Norimbergae, 1729.
44. Ružancovas A. Kauno tvirtovė prancūzmečio laikais. Savivaldybė. 1930. Nr. 10.
45. Raulinaitis A. Gynybinės Kauno miesto sienos // Lietuvos TSR architektūros klausimai. 1964. T. 2.
46. Vaškėlis A. Kauno miesto gynybinė siena. Archeologinių tyrimų ataskaita. K., 1980. PRPI (mašinėraštis).
47. Zareckienė D. Gynybinis bokštas teatro sodelyje. 1973. PRPI (mašinėraštis).

47. Археологический сборник. Т. 7. Вильна, 1870.
 48. Бутурлин Д. История нашествия императора Наполеона на Россию в 1812 году. Ч. 2. Изд. 2. С.-Петербург, 1838.
 49. Гуковский К. П. Город Ковна. Ковна, 1904.
 50. История военного искусства. М.: Военное издательство, 1986.
 51. Островский Т. Львов. Л.: Искусство, 1982.
 52. Прекер И. М. Хронологический указатель событий, относящихся до Ковенской губернии // Ковенская памятная книга на 1861 г. Ковно, 1861.

- 52a. Семилетняя война. Материал о действиях Русской армии и флота в 1756—1762 гг. М.: Военное издательство Министерства Вооруженных Сил Союза ССР, 1948.
 53. Советская историческая энциклопедия. Т. 12. М.: Советская энциклопедия, 1969.
 54. Ткачоу М. А. Абарончыя збудованні заходніх зямель Беларусі XIII—XVIII ст. ст. Мінск: Навука і техника, 1978.
 55. Ткачоу М. А. Замкі Беларусі (XIII—XVII ст.). Мінск: Полымя, 1977.

Įteikta
 1987.03.22

UDK 711.4

VIDMANTAS BUTKUS, JURGIS OKSAS, ALEKSANDRAS VASKELIS

KADA BUVO SUPLANUOTAS KAUNO MIESTAS?

Dėl patogios geografinės padėties Kauno vaidmuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijoje buvo gana didelis. Įsikūręs didžiųjų Lietuvos upių santakoje — pagrindinėje karo ir prekybos kelių kryžkelėje — jis jau nuo XIII a. vidurio tapo svarbiausia tvirtove, saugančia vakarų kelią į krašto gilumą. Nuo XIV a. pabaigos Kaunas palaipsniui darėsi ir vienu iš pagrindinių Lietuvos užsienio prekybos bei tranzito punktu. Nepaisant tokios didelės reikšmės krašto istorijai, iki šiol nėra nė vienos rimtesnės studijos apie pradinį miesto vystymosi etapą.

1973 m. apie Kauno planavimą rašė V. Jurkštas, kuris teigė, jog iki XV a. miestas natūraliai statėsi pagal pagrindinius kelius, o to amžiaus pradžioje buvo perplanuotas: nužymėta prekyvietė ir viena kita stačiakampio plano gatvė, kurios gerai įsiliejo į senąjį miesto planą [15].

1974 m., rašydami straipsnį tuo metu rengtam „Lietuvos architektūros istorijos“ pirmajam tomui apie Kauno urbanistinę raidą iki XVII a. vidurio, K. Mekas, A. Miškinis ir J. Oksas, pasirėmę turėtais istorinių šaltinių fragmentais ir pradinių archeologinių tyrimų duomenimis, teigė, kad miesto planas iš pradžių buvo radialinis (jį formavę trys gatvės — Vilniaus, Panerio ir Panemunės) ir tik apie 1540 m. po gaisro pirmą kartą išmatuotas stačiakampiais kvartalais [20, p. 77—80].

Miesto planavimą bandyta sieti su 1540 metų data dėl to, kad prieš tai Kauno seniūniją atpirko didžioji kunigaikštienė Bona, kuri savo valdose pradėjo vykdyti Valakų reformą. O Zygmantas Senasis tais metais davė Kaunui plačią privilegiją, kurioje buvo punktas, reglamentuojantis miesto sklypų apgyvendinimą. Susiejus šiuos du atskirus faktus, manyta, jog Valakų reformos metu ir buvo suplanuotas miestas. Negalvota apie tai, kad reguliarius miestų planavimas Vidurio Europoje buvo plačiai taikomas jau XII—XIV a., o Valakų reforma pradėta tik XVI a. ir buvo vykdoma, siekiant intensyvuoti žemės ūkį, t. y. neturėjo nieko bendro su miestų raida. Be to, nei didysis kunigaikštis, nei kunigaikštienė neturėjo juridinės teisės perplanuoti laisvą magdeburginį miestą: toks aktas būtų reiškęs pagrindinės piliečių teisės — nuosavybės teisės laužymą. Nors nominaliai kunigaikštis buvo aukščiausias visos (t. y. ir miesto) žemės savininkas, tačiau faktiškai miestiečiai turėjo visišką nuosavybės teisę savo žemės sklypams ir galėjo juos laisvai pirkti ar parduoti. Kunigaikščiui priklausė tik mokesčiai už miestiečių

valdas ir Kauno seniūniją, t. y. dvaro, bet ne miesto žemes.

1979 m. išleistame straipsnyje „Kauno centrinės dalies urbanistinė raida nuo XVI a. pradžios iki XIX a. vidurio“ J. Oksas dėl šaltinių stokos iš viso nelietė miesto pradžios klausimo. Tačiau, pasirėmęs daugiausia K. Meko archeologinių tyrimų išvadomis, pripažino, kad miestas galėjęs būti perplanuotas reguliariais kvartalais apie 1540 m. [23, p. 31—34].

Siuo metu, atradus šiek tiek daugiau istorinių šaltinių ir išsiplėtus archeologiniams tyrimams, galima pažvelgti į pradinę miesto raidą kitu, labiau pagrįstu požiūriu. Žinoma, nauji duomenys anaipol neatsako į visus miesto pradžios klausimus, tačiau jie duoda pamatą kelti naują — žymiai ankstesnės raidos koncepciją ir leidžia nubrėžti pagrindinius pirminio miesto plano bruožus.

Šiandien lyg jau įrodyta, jog pirmoji mūrinė Kauno pilis statyta XIII amžiuje, greičiausia jo viduryje, Mindaugo valdymo laikotarpiu [21; 22, p. 161—162; 24, p. 29].

Šalia stambios ir galingos pilies, kurią nuolatos saugojo apie šešių šimtų vyrų įgula [1, p. 204], turėjo egzistuoti ir pirklių bei amatininkų gyvenvietė su turgumi, krautuvėmis, karčemomis, užiegos namais, prekių sandėliais bei amatininkų dirbtuvėmis. Ši gyvenvietė greičiausiai buvo ne vien lokalinis prekybos ir amatų centras, tenkinęs pilies įgulos poreikius. Dėl patogios geografinės padėties ir patikimos pilies apsaugos tai galėjo būti tarpregioninis prekybos centras. Manoma, kad ši ankstyvoji gyvenvietė buvusi netoli pilies, šalia Neries.

Miesto teritorija į pietus ir rytus nuo pilies tyrinėta daugelyje vietų, bet niekur nerasta ankstyvųjų XIII—XIV a. pradžios sluoksnių. Visiškai neirtas santakos iškyšulys. Be to, XVII—XIX a. Neries srovė nuplovė didelius kairiosios upės pakrantės plotus. Todėl ši gyvenvietė galėjo būti arba santakoje, arba nuplautoje Neries pakrantėje.

Koks buvo šios gyvenvietės teisinis statusas, galima spręsti iš kaimynų miestų. Nesant rašytinės teisės kodeksų, šie miestai buvo kunigaikščių globoje ir savo gyvenimą tvarkė papročių teisės normomis.

1362 m. kryžiuočių antpuolio metu, kai po devyniolikos dienų apgulimo buvo išgriauta pilis, anksčiau medinė gyvenvietė, matyt, buvo sudeginta.

Po sunaikinimo gyvenvietė negalėjo išnykti be pėdsakų — ji turėjo po truputį atsistatyti. Apie egzistavusį miestą kalba labai negausūs rašytiniai šal-

ЮРГИС ОККАС

ОТ ПЕРВЫХ ГОРОДСКИХ СТЕН КАУНАСА
ДО ОБОРОНИТЕЛЬНЫХ СООРУЖЕНИЙ XIX ВЕКА

В последние десятилетия при сборе автором исторического материала с целью изучения развития памятников архитектуры Старого города Каунаса найдено много новых архивных источников об оборонительных сооружениях города.

Новейшими исследованиями установлено, что впервые, вероятно, деревянной городской стеной Каунас был обнесен уже в конце XIV—начале XVI в. По всей вероятности, ее следы обнаружены в северной части территории Базилики — Кафедрального собора около ул. Рагувос.

Расширение территории города обусловило и исчезновение старой стены. Полтора столетия Каунас не имел городских стен. Только в начале XVII в. построена городская стена с тремя воротами, ограждавшая Каунас с суши. Между Нямунасом и современной Лайсвес аллеи стена была кирпичной с двумя воротами — Вильняус и Тоторию, а в поворотах стены над воротами было три башни. Между третьей башней и Нерис по Антакальнской возвышенности проходила деревянная стена, в которой по Панярской дороге были ворота того же названия.

В четвертом десятилетии XVII в. на берегу Нямунаса были возведены бастионные укрепления нового голландского типа.

В начале XVIII в. шведская армия соорудила двойной редут на Антакальнской возвышенности, а русская армия — полевое укрепление (шанц) близ устья речушки Гирстунис.

Во время Семилетней войны (1756—1763) при оборудовании основной базы снабжения русской армии в Каунасе по линии городских стен были сооружены бастионные укрепления. В последний раз восточная линия городских стен укреплялась в 1812 г. при отступлении французской армии.

В середине XVIII—XIX в. были разрушены большая часть кирпичных стен, трое ворот и две башни.

ВИДМАНТАС БУТКУС, ЮРГИС ОККАС
АЛЕКСАНДРАС ВАШКЯЛИС

КОГДА БЫЛ СПЛАНИРОВАН ГОРОД КАУНАС?

До настоящего времени начало регулярного планирования Каунаса относили к 1540 г. В статье на основе новейших археологических исследований и дополнительных исторических источников утверждается, что город был спланирован по инициативе великого князя Витаутаса. О том, что Каунас имел права самоуправления уже в конце XIV в. свидетельствуют печати раннего Каунаса и должность волостного старшины. О предоставлении Витаутасом городу самоуправления указывается в первой сохранившейся привилегии Казимераса. Благоприятные условия для создания нового магдебургского города возникли в 1391 г., так как Витаутас окончательно утвердился в Каунасе и Гардинасе (ныне Гродно). Известно, что в это же время он предоставил Гардинасу магдебургские права. Позднее, в 1392 г., при разрыве отношений с крестоносцами и возобновлении военных действий подобных ситуаций, способствующих развитию го-

рода и торговли, не было вплоть до заключения Салинского договора в 1398 г.

То, что город был спланирован в конце XIV в. сразу же до линии ул. М. Даукши и что этот план не менялся в последующие столетия подтверждают и археологические данные. Они показывают, что город создавался на ранее не обжитом месте и сохранил основные черты плана до наших дней. О первичности плана свидетельствуют два хорошо сохранившихся здания — костел Витаутаса (1400 г.) и приходский костел (первое десятилетие XV в.). Модулем плана, как и в других юго-восточных краях балтийского региона, служила веревка Кулмо. Городским планировщиком города — локатором мог быть первый упоминающийся в источниках волостной старшина Миколаас Тринтелис.

АЛЬГИРДАС ЖАЛЬНЕРЮС

ЭВОЛЮЦИЯ ЗАСТРОЙКИ СЕВЕРНОЙ ЧАСТИ 3-го КВАРТАЛА СТАРОГО ГОРОДА КАУНАСА В XV—XVIII ВВ.

Археологические раскопки в северной части 3-го квартала на территории ансамбля бывшего монастыря бернардинцев проводились в 1968—1982 гг.

До начала исследования и реставрации ансамбль монастыря рассматривался как единый комплекс, начало строительства которого относится к первой четверти XVII в. Данные комплексного исследования позволяют по-новому взглянуть на формирование этой части Старого города и эволюцию ее застройки.

Наиболее древними следами человеческой деятельности на исследуемой территории является гравий, насыпанный поверх первичной поверхности земли за fossой замка.

Оборонительную территорию вокруг замка начали обживать в первой половине XV в. До середины XVI в. здесь стояли только деревянные постройки. В середине XVI в. при формировании двух кварталов с владениями восьми горожан северная часть квартала была спланирована заново. На территории семи посессий находились кирпичные жилые дома не менее чем в два этажа. Фасады зданий восточного квартала были обращены к Ратушной площади, западного — к бывшей ул. Нерис.

Эти городские владения в конце XVI—начале XVII в. приобрел монастырь бернардинцев. Кирпичные здания в первой четверти XVII в. были частично разрушены и частично включены в ансамбль начавшего строиться монастыря.

Во время раскопок была собрана большая коллекция бытовой керамики. Орнаменты изразцов печей XV—XVII вв. с характерными декоративными чертами готики, ренессанса и барокко подтверждают тесные торговые и культурные связи Каунаса с соседними странами. Большая часть керамических изделий изготовлена на месте. Сложная технология производства, высокое качество изделий свидетельствуют о большом профессиональном мастерстве каунасских ремесленников.

Рис. 1. Ситуация исследуемой территории в Старом городе:

1 — замок; 2 — кафедральный собор; 3 — костел Витаутаса; 4 — Ратуша; 5 — монастырь бернардинцев и костел св. Юргиса; 6 — бывший монастырь бернардинцев

Рис. 2. План застройки середины XVI—первой четверти XVII в.:

I — западный квартал; II — восточный квартал; III — территория бывшего монастыря бернардинцев; 1—5 — условные номера посессий

Рис. 3. План подвала здания, расположенного в 1-й посессии восточного (II) квартала (М 1:250)

Рис. 4. План подвалов зданий 2—4-й посессий восточного (II) квартала (М 1:250)

Рис. 5. Печь (с восточной стороны), найденная на территории 5-й посессии восточного квартала (II)

Рис. 6. План подвала здания западной части 1-й посессии западного (I) квартала (М 1:100):

1 — первый этап строительства; 2 — второй этап строительства; 3 — арочные фундаменты ограды костела бернардинцев; 4 — кирпичный столб неопределенного назначения; 5 — третий этап строительства; 6 — юго-западная часть костела бернардинцев

Рис. 7. План фундаментов северо-западного угла монастыря (М 1:100):

1 — фундамент связи монастыря XVIII в.; 2 — изогнутая стена; 3 — северо-западный угол монастыря; 4 — новая ограда XX в.

Рис. 8. Посуда XV в.:

1—3 — треножки для тушения; 4 — сковорода

Рис. 9. Орнаментика горшков XV в. для приготовления пищи:

1 — реконструкция горшка; 2—5 — орнамент из волнистых линий; 6—9, 11 — орнамент из насечек; 10 — край, декорированный вмятинами

Рис. 10. Изразцы эллипсовидной формы первой половины XVI в. (рис. В. Трячкене)

Рис. 11. Изразцы XV в.:

1—5 — первой половины XVI в.; 6—12 — второй половины XV в.

Рис. 12. Посуда конца XVI—первой половины XVII в.:

1—2 — треножки для тушения; 3—4 — горшки с ручкой; 5 — тарелка с зеленой глазурью

Рис. 13. Плоские изразцы первой четверти XVII в.

АЛЕКСАНДРАС ВАШКЯЛИС, АЛЬГИРДАС ЮХНЯВИЧЮС
ФРАГМЕНТЫ МРАМОРНЫХ СКУЛЬПТУР

В 1984 г. в восточной части 6-го квартала Старого города Каунаса производились археологические исследования. Они позволили выявить ее застройку и планировку. Во время раскопок остатков старых зданий был найден богатый археологический материал, отражающий материальную культуру и быт горожан.

В одном из засыпанных подвалов здания второй половины XVII в. обнаружены необычные для Литвы находки — части мраморных скульптур. На лестнице, ведущей в этот подвал, была найдена часть бюста (в натуральную величину) бюста одного мужчины среднего возраста. Одежда свидетельствует, что это портрет знатного римлянина в латах. Бюст сильно поврежден, левый бок отколот.

Другая находка — часть скульптурного портрета (в натуральную величину) пожилого человека. Сохранилось только лицо, нет верхней части головы. Обе скульптуры из белого мрамора. В настоящее время его поверхность желтоватого оттенка, на изломе мрамор чисто белый.

Кому принадлежали скульптуры и из какой части города они попали в подвал — неизвестно. Вероятно, в XVI—XVIII вв. они составляли часть коллекции. Сложен и вопрос их датировки. Старший научный сотрудник Государственного Эрмитажа О. Неверов, к сожалению, только по фотографиям высказал мнение, что это работа итальянских мастеров XVI—XVII вв. (декоративные детали скульптур не характерны для работ мастеров античного Рима).

Рис. 1, 2. Скульптурный портрет благородного римлянина в латах

Рис. 3, 4. Часть скульптурного портрета пожилого мужчины

АЛЬГИРДАС ЖАЛЬНЕРЮС, ВИРГИНИЯ РИДИКАЙТЕ

СТЕКЛЯННЫЙ БОКАЛ

В 1984 г. во дворе реставрируемого здания № 28 на Ратушной площади в Каунасе было найдено углубленное в землю прямоугольное сооружение размерами 1,8×0,9×2,6 м. Аналогичные находки в Старом городе позволяют утверждать, что это был резервуар туалета.

Внутри постройки найдено много плоских и в форме горшка изразцов, бытовой керамики, изделий из фаянса, кости, стекла, которые можно датировать второй половиной XVII—XVIII в.

В археологическом материале Каунаса редко встречаются стеклянные изделия, украшенные цветной эмалью. В засыпке были найдены фрагменты стеклянного бокала в виде усеченного конуса с ручкой. На стенках бокала снаружи изображена популярная библейская сцена на тему изгнания Адама и Евы из рая. Стеклянная масса не совсем прозрачна; покрыта патиной цвета серебра. Бокал украшен эмалью зеленого, розового, красного, белого, желтого и голубого цвета.

Такая манера украшения стекла была популярна в Европе в конце XVI—XVIII в. Этим временем и датируется бокал.

Рис. Развертка и разрез стеклянного бокала (рис. В. Ридикайте)

ЮРИЙ БАХИТОВ, ИОНАС ТАТОРИС

ВОДОСТОЧНАЯ СИСТЕМА КЛАЙПЕДСКИХ ДОМОВ
XIX В.

В средние века, когда в городе сплошь и рядом дома стояли фронтонами на сторону улицы, воду с крыш домов отводили при помощи деревянных желобов, прикрепленных между скатами соединенных крыш.

Стиль барокко изменил форму домов: стали преобладать мансардные крыши с большими выступающими карнизами. Вода с крыш стекала прямо на землю. Однако, предполагается, что уже в XVIII веке в городе дома имели деревянные восточные желоба и трубы, но они не сохранились.

В конце XVIII века, вместе с классицизмом, в город вернулись двускатные, но с меньшим уклоном, крыши. На домах все чаще устраивали водосточные системы из желобов и труб. В 1855 году городская полиция по строительству потребовала чтобы водосточные устройства делались только из огнестойких материалов.

В 1887 году в Пруссии были выпущены рекомендации: для архитектурных зданий предлагалось делать желоба, с фасадной стороны прикрытые декоративной жестяной полосой. Выпускались чертежи с разными вариантами конструкций и креплений. Эти рекомендации в Клайпеде были воплощены в общественных постройках (почтамт, театр, казармы). Было рекомендовано ставить на крышах ограждения от опадений снега. (С 1900 года такие ограждения обязаны были иметь все дома, наклоны крыш которых выходили на сторону улицы).

Полиция соблюдала чтобы вода с дворов, вместе с грязью, не вытекала на улицу. Для этого во дворах устраивали осадочные ямы, которых периодически чистили хозяева.

Чтобы не портился от сырости цоколь, под водосточной трубой подкладывали тесаный с выемкой и канавкой камень.

После 1915 года, когда проложили канализацию, водосточные трубы соединяли с городской сетью. В нижней части трубы была чугунная деталь с улавлителем листьев.

Во второй половине XIX века, следуя образцам средневековья, стали штамповать жестяные декоративные детали с изображением драконов. Они ставили по углам крыши: из горловин драконов стекала вода (почтамт). Иногда такие детали украшали и нижнюю часть трубы (театр). Более простых форм украшения делались и в первой половине нашего века.

В настоящее время к сожалению, при реставрации архитектурных памятников города водосточной системе еще не уделяется должного внимания: в большинстве случаев она упускается.

Рис. 1. Дома по ул. Жвею. Нач. XVII в. Фрагмент старинного рисунка

Рис. 2. Водосточный желоб из тесаного камня

Рис. 3. Разрезы охранной ограды и водосточного желоба, которые крепили к шиферной крыше, а так же деталь крепления. Конец XIX в.—нач. XX в.

Рис. 4. Разрез водосточного желоба на крыше крутизной более 45° и деталь крепления

Рис. 5. Разрез желоба, крепяемого к черепичной крыше, и детали крепления. Конец XIX в.—нач. XX в.

Рис. 6. Декоративная деталь (в виде головы дракона), надеваемая внизу водосточной трубы. Драмтеатр. Конец XIX в.

Рис. 7. Верхняя часть водосточной трубы. Дом на ул. Лепу 51. Первая половина XX в.

**СТАРЫЕ НАЗВАНИЯ КЛАЙПЕДСКИХ УЛИЦ
(НА ОСНОВЕ ГОРОДСКИХ ПЛАНОВ)**

Название улиц в городских планах появились только во второй половине XVIII в. Большинство названий были немецкими. Рядом указывалось второе слово, обозначающее характер улицы: Strasse — улица, Gasse — улочка, Querstrasse — переулок, Weg — дорога, Steig — тропа, Werder — тупик, Дамм — вал, Promenade — променада. Известны только две улицы с литовским названием: Балтикальнес и Бутсаргю.

До XIX в. названия клайпедских улиц были логичными и конкретными. В Старом городе улицы назывались по профессиям живших там ремесленников. Некоторые из них носили названия городов и поместий, в направлении которых они шли. В наименованиях улиц отразились и географические особенности, специфика города-крепости и порта. В начале XIX в. появились улицы, названные по именам монархов. После 1923 г. некоторые улицы были названы именами литовских деятелей, однако больше сохранилось старых названий. Новые улицы получали названия цветов, деревьев, животных. После аннексии 1939 г. главные улицы были названы по именам нацистских главарей.

В таблице изменения названий улиц шифр первой графы обозначает район, где есть (или ранее была) улица. Отрезки улиц, имеющих различные названия, объединяются знаком «плюс». Несуществующие названия улиц даны в скобках.

Рис. 1. Схема Клайпеды с пригородами до XIX в.: S — Старый город; S-V — северо-западная часть; P-R — юго-восточная часть

АЛЬФРЕДАС-АНТАНАС ЯКУЧЮНАС

**О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ РАЗВИТИЯ РЕГЕНЕРАЦИИ
СТАРОГО ГОРОДА КАУНАСА**

В статье рассматривается ход регенерации Старого города Каунаса на основе проекта регенерации — документа научно обоснованной плановой деятельности в Старом городе.

Анализируются комплексные исследования кварталов. Предлагается несколько изменить методику их выполнения.

Рассматривается композиция внутренних пространств кварталов — наиболее слабое звено регенерации Старого города Каунаса. Представлена историческая модель структуры кварталов, на которую предлагается опираться при составлении проектов их капитального ремонта.

Пространство улиц, окружающих кварталы, — их важнейшая градостроительная часть. Характеризуются положительные и отрицательные примеры компоновки уличных пространств.

Формирование композиции Старого города полностью еще не закончено. Она должна развиваться и заполняться новыми элементами. В этом отношении важна роль отводится новой современной архитектуре Старого города. Уделяется внимание проблемам синтеза старой и новой архитектуры. Рассматриваются новые здания в Старом городе Каунаса.

Фасад старинного здания — важный формант архитектуры Старого города. Свообразные, хотя и не очень ценные с точки зрения архитектуры фасады помогают сохранить характерный архитектурный колорит Старого города Каунаса.

Анализируются экономические факторы регенерации Старого города. Опираясь на экономические расчеты и своеобразие градостроительной структуры, предлагается «ленточная» методика регенерации.

Рис. 1. Вид Старого города Каунаса со стороны жилого района Алексотас

Рис. 2. Вид Старого города Каунаса с ул. Паминклу
Рис. 3. Дворик Каунасского вечернего факультета Вильнюсского университета

Рис. 4. Фрагмент пешеходной ул. Вильняус у кафедрального собора

Рис. 5. Схемы посесий типа А:

a, b — в 43-м квартале; c — в 16-м квартале; d — в 17-м квартале

Рис. 6. Вид 60-й посесии типа А в 43-м квартале (см. рис. 5a)

Рис. 7. Вид 162-й посесии типа А в 17-м квартале (см. рис. 5d)

Рис. 8. Схемы посесий типа В:

a, b — в 22-м квартале

Рис. 9. Вид 202-й посесии типа В (см. рис. 8b)
Рис. 10. Вид 133-й посесии типа В в 14-м квартале
Рис. 11. Схемы посесий типа С:
a — в 12-м квартале; b — в 43-м квартале
Рис. 12. Вид 61-й посесии типа С (см. рис. 11b)
Рис. 13. Схема посесии типа D (в 18-м квартале)
Рис. 14. Вид 161-й посесии типа D (в 17-м квартале)
Рис. 15. Схемы 49-го квартала:

a — историческая структура посесий; b — структура после реконструкции; c — неупорядоченные пространства квартала; A — неупорядоченные пространства; B — пространства для застройки

Рис. 16. Схемы 38-го и 39-го кварталов:

a — историческая структура посесий; b — структура после реконструкции; c — неупорядоченные пространства квартала (заштрихован) в проекте регенерации Старого города был указан как градостроительная ошибка, однако в проекте капитального ремонта квартала это не было учтено; c — неупорядоченные пространства

Рис. 17. Неупорядоченное в архитектурном отношении внутреннее пространство 39-го квартала создает вид специально организованной сквозной пешеходной дорожки

Рис. 18. Детский сад нарушил объемно-пространственную композицию не только 38-го квартала, но и ул. А. Лаукяйтиса; оставшийся на другой стороне улицы незастроенный промежуток нарушает архитектурное единство квартала и улицы

Рис. 19. Схемы 41-го квартала:
a — историческая структура посесий; b — структура после реконструкции; c — неупорядоченные пространства квартала

Рис. 20. Газон в 41-м квартале, обрамленный кирпичным бордюром, должен дать представление об указанном историческом здании

Рис. 21. В 41-м квартале кирпичным бордюром обозначены границы рельефа различного уровня; слева — бетонный бордюр такого же назначения

Рис. 22. Схемы 42-го квартала:

a — историческая структура посесий (заштриховано пространство бывшего базара); b — проект реконструкции; c — неупорядоченные пространства

Рис. 23. Северная часть 13-го квартала после реконструкции; благодаря понижению здания до двух этажей открылся боковой фронтон соседнего архитектурного памятника

Рис. 24. Западная часть 48-го квартала; новый корпус фабрики «Литуаника», отодвинутый от линии квартала на значительное расстояние и формирующий нехарактерное пространство для Старого города

Рис. 25. Схема перекрестка улиц К. Пожелы и Р. Чарнаса

Рис. 26. Общежитие на ул. Р. Чарнаса

Рис. 27. Схема перекрестка улиц Й. Груодиса и И. Канта

Рис. 28. Здание Литкялпроект на ул. Й. Груодиса

Рис. 29. Перекресток улиц Пуоджю и Смалининку — нехарактерное для Старого города пространство у техникума, неудачное окружение части Старого города, напоминающее провинциальный послевоенный городок

Рис. 30. Схема перекрестка улиц Д. Пошкос и Смалининку

Рис. 31. Нехарактерное для Старого города пространство перед спортивным залом на перекрестке улиц Смалининку и Д. Пошкос

Рис. 32. Слишком высокий объем реконструированного склада на ул. Курпию разрушает объемно-пространственную композицию этой части Старого города

Рис. 33. Фрагмент 19-го квартала

Рис. 34, 35. Временная постройка на ул. К. Пожелы (находящаяся здесь уже не один год)

Рис. 36. Фрагмент западной панорамы Старого города (существующее положение)

Рис. 37. Фрагмент западной панорамы Старого города. В проекте реставрации предлагается понизить Бернардинский монастырь на один этаж

Рис. 38. Гидрометеорологическое бюро на Ратушной площади, 12

Рис. 39. Пристройка Ремонтно-строительного треста на ул. Й. Груодиса

Рис. 40. Здание инспекции Госстраха на ул. К. Пожелы, 2

Рис. 41. Новое здание на ул. М. Даукши, 32

Рис. 42. Новое здание на ул. М. Даукши, 16

Рис. 43. Здание на ул. Вильняус, 18

Рис. 44. Здание на ул. Вильняус, 52 (стрелками показаны неудачно отреставрированные детали)

Рис. 45. Фрагмент фасада здания на ул. Вильняус, 36/16

Рис. 46, 47. Синагога на ул. Рагувос до капитального ремонта и после него

Рис. 48. Схема реконструкции Старого города Каунаса «ленточным» методом

ВИТАУТАС КУГЯВИЧЮС

**ОСОБЕННОСТИ РЕСТАВРАЦИИ ДОМОВ КОМПАКТНОГО
ПЛАНА (НА ПРИМЕРЕ АРХИТЕКТУРНОГО ПАМЯТНИКА
XVI—XVIII В.— ЖИЛОГО ДОМА ПО УЛ. Т. ДАУГИРДА-
СА, 4 В КАУНАСЕ)**

Этот памятник находится в западной части 9-го квартала Старого города Каунаса. Его окружение производит впечатление пустоты и незавершенности. Из-за грандиозного объема, несоразмерных пропорций, примитивного декора он был плохо оценен в исследованиях экстерьера (проект регенерации Старого города Каунаса).

Архитектурные исследования 1984—1986 гг. показали, что в XIX—XX вв. снаружи дом был сильно изменен. Это была пара домов, построенная в соседних посесиях в XVI в. Эти два двухэтажных дома в таком виде существовали 270—280 лет.

Археологические исследования культурного слоя 9-го и окружающих его кварталов показали, что в окружении объекта, рассматриваемого в статье, было, по крайней мере, три пары домов площадью 21 м², построенные в различных посесиях или в той же самой посесии.

В доме с северной стороны сохранился главный позднеготический фасад XVI в.: кладка, характерная система проемов, фриз, ниш. Дом с южной стороны еще больше пострадал во время войн XVII в. и пожара 1732 г. Его экстерьер, особенно главный фасад — это не вызывающее сомнений произведение позднего барокко. Профили карнизов, фризных поясов и проемов составляют законченную композицию барокко, хотя очевидно, что расположение окон сохранилось с XVI в.

В статье приводятся рассуждения и аргументы для уточнения метода реставрации. Два смежных дома, площадь которых ограничивается длиной дубовой балки (около 7,0 м), трактуются как «два брата» с отдельными объемами. Надо отказаться от разрушительной реконструкции XIX в., соединившей их в негармоничный объем. Приводятся аксеологические аргументы. Оба дома отличаются редкостью и ценностью во многих отношениях. При их реставрации следует

стремиться к наибольшему выявлению объемов на основе подлинника.

Отдельные фронтоны северного и южного домов — это дополнительная реставрационная реконструкция. В выводах даются предложения по использованию материалов для реконструкции фронтонов и подбору семантических мотивов для трактовки силуэта и пропорции фронтонов.

Рис. 1. Схема генплана 9-го и окружающих кварталов:

I — архитектурные и исторические памятники; II — другие сооружения; III — остатки зданий XVI—XVII вв. в культурном слое; с подвалами, без подвалов; IV — посесии — границы посесий XVI—XVII вв.; 1 — два жилых дома (XVI в., 1770, 1843 гг.) на ул. Т. Даугирдаса, 4; 2 — дом (XVI—XVIII вв.) на ул. Т. Даугирдаса, 5; 3 — дом Пяркунаса (XVI в., 1643 г., XVIII в.); 4 — дом (XVI, XX вв.) на ул. Осто, 3; 5 — жилой дом (XX в.), где в 1920—1932 гг. жил Й. Тумас-Вайжгантас; 6 — костел Витаутаса (XV, XVII, XIX вв.); 7 — жилой дом (1985 г.)

Рис. 2. Зондаж 1-го этажа главного фасада дома в северной части квартала; оконные ниши с двойными сегментными перемычками, упирающиеся в консольный кирпич-замок

Рис. 3. Зондаж 1-го этажа главного фасада южного дома: сформированная в 1770 г. межэтажная фризная полоса, для профили которой использованы тонкие плитки

Рис. 4. Зондаж 2-го этажа главного фасада северного дома: декоративная ниша и небольшой проем

Рис. 5. Заключительный «акцент» реконструкции 1906 г. — тимпан с восточной стороны

Рис. 6. Предложения по консервации и реставрации главного фасада (60% фасадов — первичная аутентичная структура обих домов, 40% — фрагмент реконструкции 1843—1906 гг.). Автор В. Кугявичюс

Рис. 7. Вариант реставрации и реконструкции главного фасада. Автор В. Кугявичюс

Рис. 8. Вариант реставрации и реконструкции обих домов. Автор В. Кугявичюс

Рис. 9. План-схема 1-го этажа (существующее положение): заштриховано — стены до 1843 г.

JURGIS OKSAS

FROM THE KAUNAS TOWN WALL TO THE 19th-CENTURY DEFENSIVE FORTIFICATIONS

In recent years, the author has collected a vast amount of archival information on the defensive fortifications of different towns, having an aim to study historical records about various architectural monuments of the Old Town in Kaunas.

According to the latest archaeological and architectural exploratory data, Kaunas was first enclosed by a wooden defensive wall at the end of the 14th—the beginning of the 16th centuries. Its remnants have been found on the northern side of the Archicathedral Basilica territory, near Raguvos Street.

As the town grew in size and the walls experienced intensive deterioration, Kaunas was left without defensive walls for more than 150 years. At the beginning of the 17th century the town was enclosed by the defensive wall with three town-gates. The brickwall with Vilniaus and Totorių gates was erected between the river Nemunas and Laisvės Avenue. It had three towers at the corners of a brickwall and near the gates. A wooden wall, crossing the Antakalnis Highland, was built between the third tower and the river Neris. On the Panerio Road, running from the town, a similarly named gate was built.

In the middle of the 17th century bastion fortifications of a new Dutch-school type were erected on the Nemunas bank. At the beginning of the 18th century the Swedish army built a double redoubt in Antakalnis, while the Russian army set up field fortifications near the mouth of the streamlet Girstupis.

During the Seven-year war (1756—1763) bastion fortifications were erected alongside the entire defensive wall to supply the Russian army, stationed at Kaunas.

In 1812 during the retreat of the French army, the eastern side of the defensive wall underwent the last partial reconstruction. In the middle of the 18th—19th centuries a great part of brickwalls, all three gates and two towers experienced intensive deterioration and were destroyed.

VIDMANTAS BUTKUS, JURGIS OKSAS

ALEKSANDRAS VASKELIS

WHEN WAS KAUNAS MAPPED OUT?

The regular layout of Kaunas was considered to have appeared about 1540. The article, making use of the latest archaeological exploratory data and extra historical materials, suggests that town planning was executed on the initiative of Grand Duke Vytautas. By the end of the 14th century, Kaunas had won self-government, as the stamps of early Kaunas and the established position of *vaitas* indicate. Grand Duke Vytautas granted a charter to Kaunas, as is indicated by the first Kazimieras' privilege retained. It was 1391 that turned out to be the most favourable year for developing a self-governed town, since Vytautas consolidated his position in Kaunas and Gardinas once and for all. At the same time Vytautas granted a charter to Gardinas.

1392 saw the breaking-off of relations with the Crusaders and the revival of the fights with the Germans. Prior to the

Salynas Treaty in 1398, the situation remained unfavourable for town development and trade expansion.

According to the archaeological exploratory data, the town was mapped out up to the line of M. Daukšos Street, and the layout remained unchanged for centuries. The town is known to be founded on the previously uninhabited place. Two well-preserved buildings—Vytauto Church (1400) and the parish church (the first decade of the 15th century) witness the priority of the town plan. The Kulmo rope was taken as a plan module the same as in other south-east Baltic regions. Mykolas Trintelis, the first Kaunas *vaitas*, known to be mentioned in the historical records, might have been the town's locator-planner.

ALGIRDAS ZALNIERIUS

BUILDING-SITE DEVELOPMENT OF THE THIRD BLOCK'S NORTHERN PART OF THE KAUNAS OLD TOWN IN THE 15th—18th CENTURIES

In 1968—1982, archaeological investigations were conducted in the northern part of the third block of Kaunas, in the area of the former Bernardine monastery.

Before the restoration and archaeological research, the ensemble of the monastery was regarded as an entire complex dating to the early 17th century. The evidence of the complex research suggests a fresh look at the formation of one of the parts in the Old Town and its historic development.

In the course of investigations gravel was turned up, it covered the primary earth surface behind the castle fosse. It happened to be one of the oldest signs of human activities in the above mentioned area.

In the early 15th century the first settlements in the defensive area round the castle were inhabited. Up to the middle of the 16th century only wooden constructions were put up. The northern part of the block was replanned when two new blocks with eight estates had been built up. At least two-storeyed brick buildings were built in the area of seven possessions. The facades of the eastern block faced Town Hall Square, while other buildings in the western block faced the former Neris Street.

At the end of the 16th—the beginning of the 17th centuries the Bernardine monastery acquired the above mentioned possessions. In the early 17th century brick buildings were partly demolished. The remains were included into the monastery complex under construction.

During archaeological investigations, a large collection of household ceramics was excavated. The exuberant decorations of the Gothic, Renaissance and Baroque could be found on the tile ornaments of the 15th—17th-century stoves, indicating close trade and cultural relations between Kaunas and adjacent countries. A large part of ceramics was of home-make. Alongside the complex technology applied, the top quality of articles suggests the high professional level of Kaunas craftsmen.

Fig. 1. Situation of the Old Town area under investigation: 1—Kaunas Castle; 2—the Cathedral; 3—Vytautas Church; 4—Town Hall; 5—St. George's Church; 6—the former Bernardine monastery

Fig. 2. Building plan of the middle of the 16th—the early 17th centuries: I—western block; II—eastern block; III—the former area of the Bernardine monastery; 1—5—conventional numbers of block possessions

Fig. 3. Eastern block (II). Basement plan of the building, located in the first possession (scale 1:250)

Fig. 4. Eastern block (II). Basement plans of the buildings in the second-fourth possessions (scale 1:250)

Fig. 5. Eastern block (II). Stove (from eastern side), discovered in the fifth possession

Fig. 6. Western block (I). Basement plan of the building, formerly located in the western part of the first possession (scale 1:100): 1—the first construction stage; 2—the second construction stage; 3—arch foundations of the Bernardine Church fence; 4—brick pole for unknown purposes; 5—the third construction stage; 6—south-western part of the Bernardine Church

Fig. 7. Foundation plan of the north-western corner of the monastery (scale 1:100): 1—the 18th-century bond foundation of the monastery; 2—curved wall; 3—north-western corner of the monastery; 4—the 20th-century new fence

Fig. 8. The 15th-century crockery: 1—3—tripods for braising; 4—frying-pan

Fig. 9. Ornamental design of the 15th-century pots for cooking: 1—reconstruction of a pot; 2—5—ornamental wavy design; 6—9—ornamental design in notches; 10—dent-decorated brim

Fig. 10. The early 16th-century elliptic tiles (Drawing by V. Trečiokienė)

Fig. 11. The 15th-century tiles: 1—5—the first half of the 15th century; 6—12—the second half—the end of the 15th century

Fig. 12. The late 16th—the early 17th-century crockery: 1—2—tripods for braising; 3—4—pots with a handle; 5—green-glazed plate

Fig. 13. The early 17th century flat tiles

ALEKSANDRAS VASKELIS, ALGIRDAS JUCHNEVICIUS

FRAGMENTS OF MARBLE STATUES

In 1984, archaeological investigations were carried out in the eastern part of the sixth block of the Kaunas Old Town. They exposed the layout and structures of the block under investigation. Excavations of the remnants of historical buildings revealed a diverse archaeological stuff.

Fragments of marble statues, quite scarce findings in Lithuania, have been found in one of the filled-up basements of the late 17th-century building. On the basement staircase, the archaeologists have come across a fragment of a life-size bust of a middle-aged bearded man. The clothes suggest that a noble Roman in armour was portrayed. The bust itself with its left side broken off is greatly damaged.

The second finding happens to be a life-size sculptural portrait of a middle-aged man with the upper part of the head missing and part of the face survived. Both statues were originally from white marble, though at present their surfaces have a yellowish tint, it is white only in a break-place.

Their owner and location place in the town remain unknown. Probably, they are the remnants of the 16th—17th-century private collection. As O. Neverov, the senior research associate of the Hermitage, made it clear on the ground of the photos, the statues date back to the 16th—17th centuries (their decorative elements point to the Italian rather than the antique Roman school).

Fig. 1, 2. Bust of a noble Roman in armour

Fig. 3, 4. Fragment of a sculptural portrait of a middle-aged man

ALGIRDAS ZALNIERIUS, VIRGINIJA RIDIKAITE

GLASS BOWL

In the course of the 1984 restoration, at 28 in Town Hall Square of Kaunas the rectangular deepened pit, 1.8×0.9×2.6 m in size, was found in the yard. It is regarded as a toilet closet similar to findings in the Old Town. Quite a number of flat and pot-like tiles, household pottery, china, bone and glass articles, dating to the 17th—18th centuries, were found here.

Glass articles in coloured enamel happen to be more rare findings of the excavated archaeological material in Kaunas. Archaeologists have come across the fragments of a glass bowl in one of the fillings. It has a shape of truncated cone with a handle. Its external walls depict a popular biblical scene of Adam and Eve's expulsion from the paradise. The

glass itself turned out to be covered with silver-coloured patina and was not quite transparent. The glass bowl is decorated with green-, rose-, red-, white-, yellow- and blue-coloured enamel.

The glass decor shows the features of the late 17th—18th-century style then prevailing in Europe. The glass bowl is dated back to the same period.

YURI BAKHITOV, JONAS TATORIS

THE WATER-SUPPLY SYSTEM OF THE 19th-CENTURY HOUSES IN KLAIPEDA

In medieval town houses, mostly pediment-flanked towards the street, rainwater was drained through wooden gutters, fixed between the pitches of the joined roofs.

Mansard roofs with bulky protrusive cornices were favoured in the Baroque-style houses. The water from the roofs flowed down directly to the ground. It is said that wooden gutters and drainpipes have been already in use in the 18th-century town-houses, though they had not survived.

The late 18th century saw the return of the gable roofs, though their slopes were less steep. Gutters and drainpipes started to be more frequently set up on houses. In 1855 local planning authorities (town police) required that water-supply installations be made only of fire-proof materials.

In 1887, in Prussia, it was recommended to set up facade-overlooking decorative, partly cast-iron gutters for architectural buildings. All kinds of draughts with various types of constructions and fixing elements have been drawn. The above mentioned recommendations have been fully carried out in a few office buildings in Klaipėda, namely post-office, theatre, barracks. It was recommended to set up snow guards on the roofs. (By 1900 the snow guards should have to be built in all houses with roofs facing the streets).

The police was in charge of controlling the keeping-off of mud-waters from flowing down straight from the yards to the streets. Therefore, cleaned-by-owner drain pits were set up in all yards.

A rough-hewed stone with a flute and a ditch was often placed under the drainpipe to have a sockle impervious to humidity and water.

By 1915, the city was provided with the sewerage system, drainpipes included. Cast-iron drain-cover was placed under the lower part of the drainpipe to keep leaves away.

The late 19th century saw the reappearance of the medieval dragon-like decorative details. Placed in the corners of the roof, tin-dragons forced the water to flow down from their mouths straight to the ground (see post-office). They could also be placed at the bottom of the drainpipes (see theatre). In the early 20th century more-simple-in-form decorative details were still produced.

By now, unfortunately, the water-supply system isn't paid due attention during the restoration of architectural monuments. In most cases, it is being simplified.

Fig. 1. Dwelling houses in Zvejū Street at the beginning of the 17th century. Fragment of the ancient drawing.

Fig. 2. Detail of the rough-hewed stone used to be put under the drainpipe

Fig. 3. Sections and fixing elements of roof guards and gutters attached to the slate-covered roof. The end of the 19th century—the beginning of the 20th centuries

Fig. 4. Section and fixing elements of gutters, attached to the slate-covered, more than 45° angle roofs. The end of the 19th century—the beginning of the 20th centuries

Fig. 5. Section and fixing elements of gutters, attached to the tiled roofs. The end of the 19th century—the beginning of the 20th centuries

Fig. 6. Decorative element put at the bottom of the drainpipe. Drama Theatre. The end of the 19th century

Fig. 7. The drainpipe tops with sharp-form elements of the building at 51 Liepų Street. The second quarter of the 20th century

JONAS TATORIS

THE FORMER STREET NAMES IN KLAIPEDA (AS BASED ON THE TOWN'S LAYOUTS)

Only by the end of the 18th century street names occur in plans. They used to appear generally in the German language, followed by the second street type name: Strasse—

street, Gasse — lane, Querstrasse — cross-road, Weg — road, Stieg — footpath, Werder — blind alley, Damm — causeway, Promenade — promenade. Baltikalnės and Butsargių are the only Lithuanian street names. Up to the 19th century, Klaipėda's street names sounded rather logical and concrete. In the Old Town, streets were named either after their residents, largely craftsmen, or after towns and estates whose directions they took. The street names also retained the features of the town-castle along with local geographic peculiarities. A new set of streets named after monarchs appeared at the beginning of the 19th century. As of 1923, the streets were partly renamed after a number of Lithuanian public men, preserving, however, the majority of the former names. The names of flowers, trees and animals used to be given to the newly-formed streets. After the annexation by the Germans in 1939, the main streets were renamed after the Nazi leaders.

In the table that shows changes of street names, the cipher of the first part nominates the region with the existing or the former street. The plus sign joins the street sections with the former different names. The former street names are put into brackets.

Fig. Scheme of Klaipėda with its suburbs up to the 19th century: S — the Old Town; S-V — North-West part; P-R — South-east part.

ALGIRDAS-ANTANAS JAKUČIŪNAS

SOME PERSPECTIVES OF THE KAUNAS OLD TOWN REGENERATIVE DEVELOPMENT

On the basis of the scientifically planned regeneration design, the article focuses its attention on the regeneration process in the Old Town in addition to the complex investigation of the blocks. It also suggests changing the methods of their investigation.

The article widely discusses the inner space composition of the blocks, i. e., the weak point in the Kaunas Old Town regeneration. Under the historical model of the block structure the architect seeks to draft the overhaul repairs project.

The street spaces surrounding blocks are considered to form the most important urban areas in the block. The article mentions negative and positive examples of the street space arrangement. The Old Town composition of its future development is not completely finished. The article focuses on the role of new and modern architecture in the Old Town and analyses the problem of synthesis between modern and old architecture, as well as the structure of the new buildings in the Kaunas Old Town.

The preserved though not always architecturally noteworthy facades shape the Old Town's architecture and reveal its peculiarity. Alongside the economic factors, the article discusses the up-to-date method of the so-called "ribbon building" regeneration, based on the peculiarities of the urban structure and economic statistics.

Fig. 1. A view of the Old Town of Kaunas from Aleksotas

Fig. 2. A view of the Old Town of Kaunas from Paminėkli Street

Fig. 3. The courtyard of the evening department of Vilnius University in Kaunas

Fig. 4. Fragment of Vilnius Street near the Cathedral that is pedestrian now

Fig. 5. The schemes of the A type possessions: a, b — in the 43rd block, c — in the 16th block, d — in the 17th block

Fig. 6. A view of the A type No. 60 possession in the 53rd block (see Fig. 5., a)

Fig. 7. A view of the A type No. 162 possession in the 43rd block (see Fig. 5., a)

Fig. 8. The schemes of the B type possessions: a, b — in the 22nd block

Fig. 9. A view of the B type No. 202 possession (see Fig. 8., b)

Fig. 10. A view of the B type No. 133 possession (in the 14th block)

Fig. 11. The schemes of the C type possessions: a — in the 12th block, b — in the 43rd block

Fig. 12. A view of the C type No. 61 possession (see Fig. 11., b)

Fig. 13. The scheme of the D type possession (in the 18th block)

Fig. 14. A view of the D type No. 161 possession (in the 17th block)

Fig. 15. Schemes of the 49th block: a — the historical structure of possessions, b — structure after the reconstruction, c — block parts to be reconstructed: A — not reconstructed parts, B — parts for reconstruction

Fig. 16. The schemes of the 38th and 39th blocks: a — the historical structure of possessions, b — structure after the reconstruction; a kindergarden in the centre of the 38th block (the stroked part). Treated as an urban mistake in the Old Town regeneration design but left out in the overhaul repairs plan, c — block parts to be reconstructed

Fig. 17. Architecturally not reconstructed internal space of the 39th block as a special pedestrian thoroughfare

Fig. 18. A kindergarden that disturbed a voluminous and spatial composition not only of the 38th block, but also that of A. Laukaitytė Street. A vacant space on the other side of the street breaks the unity of the block and the street

Fig. 19. Schemes of the 41st block: a — the historical structure of possessions, b — structure after the reconstruction, c — block-parts to be reconstructed

Fig. 20. The green field site, located in the 41st block and enclosed with a brick-wall, marks the former historical building

Fig. 21. Brick-wall in the 41st block indicates the differently-leveled relief limits; on the left one can see a concrete wall of the same purpose

Fig. 22. Schemes of the 42nd block: a — the historical structure of possessions (the former market place in dashed), b — reconstruction design, c — block-parts to be reconstructed

Fig. 23. The northern part of the 13th block after reconstruction. When the building had been lowered to two storeys, the side pediment of the adjacent architectural monument was uncovered

Fig. 24. The western part of the 48th block. In front — a new factory building, too far diverted from the block line ruins the characteristic spatial structure of the Old Town

Fig. 25. The crossroad scheme of K. Poželos and R. Čarno streets

Fig. 26. Hostel in R. Čarno street

Fig. 27. The crossroad scheme of J. Gruodžio and I. Kantos Streets

Fig. 28. New building in J. Gruodžio Street

Fig. 29. Puodžių-Smalininkų crossroad near the technical college spoils the spatial, provincial-post-war town-looking structure of the Old Town

Fig. 30. The crossroad scheme of D. Poškos-Smalininkų Streets

Fig. 31. Unusual to the Old Town spatial structure near the Sports Hall at Smalininkų-D. Poškos crossroad

Fig. 32. Too-high volume of the reconstructed storehouse in Kurpių Street breaks the spatial and voluminous composition of this part of the Old Town

Fig. 33. Fragment of the 19th block

Fig. 34—35. Temporal, long-ago built constructions in K. Poželos Street

Fig. 36. Fragment of the Old Town's western panorama (the existing position)

Fig. 37. Fragment of the Old Town's western panorama. The restoration design suggests demolishing of the top floor of the Bernardine monastery

Fig. 38. Hydrometeorological office at 12 Town Hall Square

Fig. 39. Outhouse of the building repairs trust in J. Gruodžio Street

Fig. 40. Insurance building at 2 K. Poželos Street

Fig. 41. A new building at 32 M. Daukšos Street

Fig. 42. A new building at 16 M. Daukšos Street

Fig. 43. A building at 18 Vilniaus Street

Fig. 44. A building at 52 Vilniaus Street (arrows show the unprofessionally reconstructed details)

Fig. 45. Fragment of the pediment at 36 Vilniaus Street

Fig. 46, 47. Synagogue at 29 Raguvo Street before and after the overhaul repairs

Fig. 48. Scheme of "the ribbon building method" regeneration of the Kaunas Old Town

VYTAUTAS KUGEVIČIUS

THE PECULIARITIES OF RESTORING THE COMPACT-PLANNED SEMIDETACHED HOUSES

The architectural building under investigation is sited in the ninth block of the western part of the Kaunas Old Town. The dwelling house has got quite a poor estimate for its

mighty size, not balanced proportions and primitive decor in the last exterior investigation of "The Regeneration Design of the Kaunas Old Town".

According to the external architectural investigations conducted in 1984—1986, the badly dilapidated 19th—20th-century dwelling proved to be the former semidetached house, approximately 270—280 years old, built in the adjacent possessions.

The archaeological investigations in the cultural stratum of the ninth and adjoining blocks point to the former existence of three semidetached houses, built in the different or the same 21-metre-width possessions.

The 16th-century main facade of the late Gothic with its brickwall, characteristic openings, friezes, bays stands out as the only remnant part of the house with a northern aspect. The house with a southern aspect was more badly damaged in the 17th-century wars and it underwent a partial destruction by fire in 1732. The exterior and the main facade distinguish themselves as noteworthy examples of the late Baroque. The cornices, decorated friezes and openings form a complex Baroque composition with the window arrangement, dating back to the 16th century.

The pros and cons of the more precise restoration method are widely discussed in the article. Two semidetached houses, their width conditioned by the length of the oak-beam (7 m) should be treated as "twin-brothers" with separate volumes. After the 19th-century damaging reconstruction, the highly valuable, noteworthy and rare houses formed the discordant volume. The author suggests that a new restoration should seek the greatest and the most authentic volume exposure. Separate pediments of north- and south-facing houses need extra, methodologically approved, restoration reconstruction.

A thorough discussion concerning reconstruction-materials for pediments in addition to semantic treatment of pediments' silhouette and proportion is given in the conclusions.

Fig. 1. The scheme of the ninth and the surrounding blocks: I — architectural and historical monuments; II — other buildings; III — the remains of the 16th—17th-century buildings in the cultural stratum; with cellars, without cellars; IV — the 16th—17th-century possession limits; 1 — two dwelling houses (16th c., 1770, 1843) at 4 T. Daugirdo St.; 2 — a house (16th—18th c. c.) at 5 T. Daugirdo St.; 3 — Perkūno (the Thor) House (16th c., 1643, 18th c.); 4 — a house (16th c., 20th c.) at 3 Uosto St.; 5 — the dwelling house (20th c.), where J. Tumas-Vaižgantas (the Lithuanian writer) lived in 1920—1932; 6 — Vytauto Church (15th, 17th, 19th c. c.); 7 — a dwelling house (1985)

Fig. 2. The ground floor bore of the main facade of the house with a northern aspect: window-bays with double segmental lintels, leaning upon the console keystone

Fig. 3. The ground floor bore of the main facade of the house with a southern aspect: an interfloor frieze with a thin-brick profile, made in 1770

Fig. 4. The first floor bore of the main facade of the house with a northern aspect: the decorative bay and the opening

Fig. 5. Tympanum — a view from the eastern side — the last stage of the 1906 reconstruction

Fig. 6. The suggestion for the main facade's restoration and conservation (60% of the facade — the former authentic structure of both houses; 40% — the fragment of the 1843—1906 reconstruction). Drawings by V. Kugevičius

Fig. 7. The main facade's restoration and reconstruction variant. Drawings by V. Kugevičius

Fig. 8. Restoration and reconstruction variants of both houses

Fig. 9. The scheme of the ground floor layout (the existing position): the stroked part — walls up to 1843

TURINYS

TYRIMAI. KONSERVAVIMAS. RESTAURAVIMAS

OKSAS J. Nuo pirmųjų Kauno miesto sienų iki XIX amžiaus gynybinių įrenginių	3
BUTKUS V., OKSAS J., VASKELIS A. Kada buvo suplanuotas Kauno miestas?	11
ZALNIERIUS A. Kauno senamiesčio 3-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida XV—XVII amžiais	16
VASKELIS A., JUCHNEVICIUS A. Marmurinių skulptūrų fragmentai	29
ZALNIERIUS A., RIDIKAITE V. Stiklinis bokalas	33
BACHITOVAS J., TATORIS J. Vandens nuo stogo nukanalizavimo sistema XIX a. Klaipėdoje	35
TATORIS J. Senieji Klaipėdos gatvėvardžiai (remiantis miesto planais)	38

PROBLEMAS

JAKUCIONAS A.-A. Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai	44
KUGEVICIUS V. Kompaktiško plano porinių namų restauravimo ypatumai (XVI—XVIII a. architektūros paminklo gyvenamojo namo Kaune, T. Daugirdo g 4, pavyzdžiu)	71

PUBLIKACIJOS

ICOMOS. Tarptautinė istorinių miestų apsaugos chartija	78
--	----

PAMINKLOTVARKOS KRONIKA

Paminklų restauravimo projekavimo instituto Mokslinėje metodinėje taryboje (1987 metų apžvalga)	80
---	----

REZIUOME IR PARASAI PO PAVEIKSLAIS (rusų ir anglų k.)	82
---	----

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ. КОНСЕРВАЦИЯ. РЕСТАВРАЦИЯ

ОКСАС Ю. От первых городских стен Каунаса до оборонительных сооружений XIX века	3
БУТКУС В., ОКСАС Ю., ВАШКЯЛИС А. Когда был спланирован город Каунас?	11
ЖАЛЬНЕРЮС А. Эволюция застройки северной части 3-ого квартала старого города Каунаса в XV—XVIII вв.	16
ВАШКЯЛИС А., ЮХНЯВИЧЮС А. Фрагменты мраморных скульптур	29
ЖАЛЬНЕРЮС А., РИДИКАИТЕ В. Стеклобальный бокал	33
БАХИТОВ Ю., ТАТОРИС И. Водосточная система Клайпедских домов XIX в.	35
ТАТОРИС И. Старые названия Клайпедских улиц (на основе городских планов)	38

ПРОБЛЕМЫ

ЯКУЧЮНАС А.-А. О некоторых аспектах развития регенерации Старого города Каунаса	44
КУГЯВИЧЮС В. Особенности реставрации домов компактного плана (на примере архитектурного памятника XVI—XVIII вв.—жилого дома по ул. Т. Даугирдаса, 4 в Каунасе)	71

ПУБЛИКАЦИИ	78
ХРОНИКА ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ	80
РЕЗЮМЕ (на русском, английском яз.)	82

CONTENTS

RESEARCH. CONSERVATION. RESTORATION

OKSAS J. From the Kaunas Town's Walls to the 19th c. defensive fortification	3
BUTKUS V., OKSAS J., VASKELIS A. When was Kaunas mapped out?	11
ZALNIERIUS A. Building-site development of the 3rd blocks northern part of the Kaunas Old Town in the 15th—18th centuries	16
VASKELIS A., JUCHNEVICIUS A. Fragments of Marble statues	29
ZALNIERIUS A., RADIKAITE V. Glass bowl	33
BACHITOVAS J., TATORIS J. The water-supply system of the 19th turies houses in Klaipėda	35
TATORIS J. The former street names in Klaipėda (as based on town's layouts)	38

PROBLEMS

JAKUCIONAS A.-A. A few perspectives of the Kaunas Old Town regenerative development	44
KUGEVICIUS V. The peculiarities of the compact-planned semidetached houses' restoration	71

Ar58

Architektūros paminklai: Kultūros paminklų istorijos ir architektūros tyrinėjimai. Paminklotvarkos darbai / LTSR kultūros m-ja. Paminklų restauravimo projektavimo inst.—V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1970 m.

T. 12: Moksl. str. rinkinys / Redkol.: J. Glemža (ats. red.) ir kt.—1989.—90 p.: iliustr.—Str. santr.: rus., angl.—Bibliogr. išnašose. ISBN 5—420—00632—4

Leidinyje rašoma apie pirmąsias Kauno miesto sienas ir XIX a. gynybinius įrenginius, pradinį miesto vystymosi etapą, Kauno senamiesčio 3-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raidą XV—XVII amžiais, vandens nuo stogo nukanalizavimo sistema XIX a. Klaipėdoje, senovinius Klaipėdos gatvėvardžius, kai kuriuos Kauno senamiesčio plėtojimo aspektus ir kt.

A 4902020000—260
M 854(08)—89 Z—89

MBBK 72T1

150/1

10

Научное издание
Министерство культуры Литовской ССР
Институт проектирования реставрации памятников
ПАМЯТНИКИ АРХИТЕКТУРЫ, 12
Исследования истории в архитектуре памятников культуры.
Работы по реставрации

Сборник научных трудов. Выпускается с 1970 г.
Отв. ред. Й. Глемжа и др.— Вильнюс: Мокслас, 1989
На литовском языке

Mokslinis leidinys
Lietuvos TSR kultūros ministerija
Paminklų restauravimo projektavimo institutas

ARCHITEKTŪROS PAMINKLAI, 12

Redaktorius A. Lagunavičius
Meninis redaktorius E. Karpavičius
Techninė redaktorė A. Gineitienė
Korektoriai: V. Stepšys ir G. Ausėjienė

H/K

Duota rinkti 1989 09 27. Pasirašyta spausdinti 1990 01 18. Formatas 60x90/8. Popierius — kreidinis Nr. 1. Garnitūra literatūrinė, 10 punkty. Iškilioji spauda. 11,5 sąl. sp. l. 12 sąl. spalv. atsp. 12,78 apsk. leid. l. Tiražas 3000 egz. Užsakymas 2669. Kaina 2 rb 60 kp. Užsakytinis. Leidykla „Mokslas“, 232050 Vilnius, Zvaigždžių 23. Spaudė „Vilties“ spaustuė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.